

Martin Fahlgren

## Resa in i Stalins värld

Recension av Anders Carlsson, *Resa in i det okända (Proletärkultur 2019)*

Detta är en kraftigt utvidgad version av den recension som publicerades i tidskriften *Röda Rummet* nr 1-2 2019 under rubriken *Stalins värld*. Av utrymmesskäl var det nödvändigt att begränsa texten, vilket medförde att vissa frågor måste behandlas kortfattat och andra helt lämnas åt sidan. Vid nätpublicering finns inte längre sådana begränsningar. Därmed har många frågor kunnat diskuteras betydligt utförligare, och även andra frågeställningar tas upp.

Själva grundartikeln har utökats med några korta avsnitt, men den viktigaste förändringen är att det lagts till ett ganska stort antal sidnoter, med fler detaljer, kommentarer och källhänvisningar.

Dessutom har vissa av de frågor som dryftats i grundartikeln, men som det av olika anledningar finns mer att säga om, fått utförligare behandling i tillägg som samlats under rubriken *Slutkommentarer*. Dessa tillägg är alltid knutna till ett specifikt avsnitt. När det finns en slutkommentar markeras det med [ *Om xxxx* ] i anslutning till det aktuella artikelavsnittet. Det är klickbara länkar, så den intresserade kan direkt ta del av kommentaren om så önskas, men den kan även läsas i efterhand.

Allra sist finns fyra tillägg som tar upp frågor som inte alls berörts i grundartikeln. De tre första har rubrikerna ”Partidemokratin”, ”Den kommunistiska världsrörelsen” och ”Kultur och vetenskap i Sovjetunionen”. Avsnittet om kommunistiska världsrörelsen, som är ett stort ämne, innehåller många lästips.

Det sista tillägget är ”Litteratur i urval – lästips med kommentarer”. Här är utgångspunkten litteraturlistan i Anders Carlssons bok, som inledningsvis diskuteras kortfattat. Därefter följer kommenterade förslag på författare och litteratur som undertecknad anser ger viktiga bidrag till förståelsen för Sovjetunionen och dess utveckling.

Martin F 14/6 2019 (vissa tillägg i oktober 2019)

### Se även

Per-Olof Mattson: [Anders Carlssons försök att ärerädda Stalin](#)

### Innehåll

Resa in i Stalins värld – inledning .....	1
Historiesynen.....	1
Källorna.....	3
Exemplet Brest-Litovsk .....	4
Leve Stalin .....	5
Stalin som teoretiker .....	6
Kollektiviseringen .....	7
Utrensningarna i armén .....	7
Moskvarättegångarna.....	8

<b>Kapitalismens återupprättande.....</b>	<b>9</b>
<b>Slutkommentarer .....</b>	<b>12</b>
<b>Partidemokratin .....</b>	<b>32</b>
<b>Den kommunistiska världsrörelsen .....</b>	<b>33</b>
<b>Kultur och vetenskap m m i Sovjetunionen.....</b>	<b>37</b>
<b>Litteratur i urval – lästips med kommentarer .....</b>	<b>37</b>



Socialismens hjälte eller dödgrävare?

## Resa in i Stalins värld – inledning

Boken *Resa in i det okända*, av Kommunistiska Partiets (KP) före detta ordförande Anders Carlsson (i fortsättningen AC), kom ut på Proletärkulturs förlag i början av 2019. Arbetet påbörjades 2014 och den ursprungliga tanken var att den skulle komma ut i samband med Oktoberrevolutionens 100-årsjubileum, men det drog över tiden och omfånget växte.

Enligt baksidestexten var tanken att skriva en ”heltäckande bok” om Sovjetunionen, med stöd i den forskning som öppnandet av sovjetiska arkiv gjort möjlig. Vidare: ”Carlsson räds inte de svåra frågorna. Med ett odogmatiskt förhållningssätt till socialistisk teori diskuterar han socialistisk demokrati, statlig repression och byråkratism”.

Stämmer detta? Ja, i viss mån. AC använder sig av källor som för några årtionden sedan skulle vara omöjliga för en person med rötterna i den stalinistiska traditionen. Han diskuterar också problem som tidigare var tabu i samma miljö.

Enligt förordet var syftet också att ”vaska fram några avgörande lärdomar för dagens och framtidens revolutionära arbetarrörelse”.

Med detta lyckas AC sämre, vilket främst beror på att han sitter fast i den tradition som han kommer ur, det vill säga den ”ny-stalinism” som så starkt präglade flera av de vänstergrupper som uppstod i Sverige i slutet av 60-talet och som mest konsekvent företrädde av KPMLr, numera KP. Han hamnar hela tiden i positioner där det viktigaste inte är att reda ut de verkliga problemen, utan att försvara gamla ”sanningar”, ärerädda Stalin och det stalinistiska Sovjet, samt hacka på de som kritiserat den väg som Sovjetunionen styrde in på under 20-talet. Det är först i bokens tre-fyra sista kapitel, som handlar om tiden efter Stalin, som AC i viss mån lyckas dumpa denna barlast – det är också bokens bästa del, vilket vi återkommer till nedan i det avslutande avsnittet ”Kapitalismens återupprättande”. Där diskuteras också vikten av att förstå varför ”det sovjetiska experimentet” slutade som det gjorde. För en seriös socialistisk rörelse är det utomordentligt viktigt att förstå varför revolutionen urartade och dra de nödvändiga lärdomarna för att kunna förhindra att ett system liknande det stalinistiska uppstår igen.

I fortsättningen kommer det att ges flera exempel som illustrerar de problem som enligt min mening kännetecknar AC:s bok.

## Historiesynen

I förordet säger AC att han ”valt bort flertalet källor som representerar officiell sovjetisk historieskrivning ... för att jag misstror all officiell historieskrivning”, men det hindrar honom tyvärr inte från att utnyttja lögnen med ursprung i just den stalinistiska historieskrivningen.

Inte nog med det, man blir mycket betänksam när man läser vad han i kapitel 10, ”Några rader om Stalin”, har att säga om den beryktade stalinistiska *SUKP(b):s historia Kortfattad kurs* från 1938, som är nedslusad av historieförfälskningar och -förvanskningar. I stället för att ta itu med detta problem, försöker han smita undan:

Denna ”korta kurs” framställs regelmässigt som ett försök att skriva om historien efter ”stalinistisk” fatatur, vilket är att helt missförstå ändamålet. Må vara att ”korta kursen” lägger historien till rätta, som all officiell historieskrivning, men syftet var inte att skriva historia, utan att ingjuta ett bolsjevikiskt tänkande och ett bolsjevikiskt sätt att vara i ett parti som tappat ideologiskt fotfäste i femårsplanernas administrativa hysteri. Studier skulle återföra partiet på rätt kurs. (s 257)

Marxismen gör anspråk på att vara en vetenskaplig teori om samhället, vilket kräver att man utgår från verkligheten som den faktiskt är, inte en vrångbild av densamma. Man måste bygga på fakta, och inte bortse från eller manipulera fakta.

AC inser att den ”korta kursen” inte uppfyller vetenskapliga kriterier, det vill säga att den är tillrättalagd, men han anser ändå att den är acceptabel, ty ”syftet var inte att skriva historia, utan att ingjuta ett bolsjevikiskt tänkande...”! Detta innebär att AC anser att det är tillåtet att förvränga historien för att rätta till ideologiska brister och ”återföra partiet på rätt kurs”. Undertecknad accepterar inte en historiesyn där det är okej att ljuga för att ”ingjuta bolsjevikiskt tänkande”. Jag begriper inte heller hur en vrångbild skulle kunna bidra till att skola massorna eller partimedlemmarna på ett sätt som skulle gynna det socialistiska uppbygget.<sup>1</sup>

Resonemanget innebär inte bara att AC bagatelliserar stalinistisk historieförfalskning, utan implicerar dessutom att han själv är beredd att ta till sådana knep om han tror att det gynnar den politiska strömning som han tillhör. Mot den bakgrunden är det kanske inte så märkligt att han intar en ambivalent hållning till stalinistisk historieförfalskning: han vidhåller vissa stalinistiska lögnerna, men undviker att upprepa en del av de grövsta, samtidigt som han avstår från att uttryckligen kritisera även sådan historieförfalskning som han uppenbarligen själv inte är beredd att backa upp.<sup>2</sup> [ [Om historieförfalskning](#) ]



<sup>1</sup> Uppenbarligen anser AC:s moderparti KP, att *SUKP(b):s historia* från 1939 fortfarande duger för att skola medlemmar och sympatisörer, eftersom den utgivits av dess förlag Proletärkultur som rekommenderar den med följande ord: ”SUKPB:s historia sammanfattar det ryska arbetarpartiets erfarenheter under Lenins och Stalins ledning fram till år 1939. Det är ett ärorikt partis historia som vi kan dra viktiga erfarenheter av.” För KP är alltså lögnerna alltför gångbara och eftersom AC inte tagit avstånd från detta, så godtar han uppenbarligen desamma.  
<sup>2</sup> AC försöker bagatellisera de grova lögnerna i *SUKP(b):s historia*, där i stort sett alla som 1917 ingick i bolsjevikpartiets högsta ledning (utom Lenin och Stalin) beskylls för de mest absurda brott (konspirationer med nazisterna, spioneri åt utländska makter, försök att mörda Stalin och andra ledare m m, allt i syfte att stycka Sovjetunionen och återupprätta kapitalismen). Däremot är AC mycket känslig för lögnerna om Stalin. På sidan 485 säger han att Chrusjtjov ”blåljög” när han i sitt ”hemliga tal” 1956 påstod att det inte hölls något CK-möte under andra världskriget. Han konstaterar att det faktiskt hölls ett CK-möte (i januari 1944) och skriver: ”När det gällde att smutskasta Stalin var inte ens uppenbara lögnerna för grova”. Det är verkligen att sila mygg och svälja kameler.

Under Stalinepoken sattes historieförfalskning i system. När personer råkat i onåd försökte man utradera alla spår av dem (om det inte gällde att svartmåla dem). De försvann från affischer och målningar, samt bortretuscherades från fotografier. Fotot ovan, som togs under en promenad vid Moskva-Volga-kanalen, visar Vorosjilov, Molotov, Stalin och NKVD-chefen Jezjov. Nedan har Jezjov (som utrensades 1939 och avrättades 1940) försvunnit.



## Källorna

Innan vi ger exempel på hur AC behandlar historien, ska vi säga några ord om källorna som sådana.

AC använder sig flitigt av författare och historiker som räknas till ”den revisionistiska skolan” (J. Arch Getty, Sheila Fitzpatrick, Karl Schlögel m fl), vilka han ställer mot ”den totalitära skolan” (Robert Conquest, Richard Pipes m fl).

Även undertecknad anser att det är främst i den revisionistiska skolan som vi finner sovjetforskning värd att ta på allvar, inte minst därför att den kännetecknas av ett ”underifrån-perspektiv”, där sociala och andra frågor är viktiga, i motsats till den totalitära skolan, som främst sysslar med diktaturens former och för vilken klassmässiga, sociala och andra skillnader mellan olika slags diktaturer (fascism, nazism, stalinism) är ointressanta.

Men AC gör det för enkelt för sig. För honom räcker det med att beteckna Stalins Sovjet som totalitärt, för att inkluderas i den totalitära skolan. Han glömmer därmed att även många representanter från den revisionistiska skolan anser att Sovjet var totalitärt.<sup>3</sup>

<sup>3</sup> Det kan vara intressant att ta del av hur uppslagsverk definierar *totalitarism*:

*Wikipedia*: ”*Totalitarism* är läran om diktatur, vilket innebär att en stat endast tillåter ett maktägande parti. Totalitarism är ett modernt samlande begrepp för politiska idéer och system som förespråkar en centraliserad och absolut makt utan nödvändigtvis hänsyn till mänskliga rättigheter, folkets åsikter eller personlig integritet. Praktiserad totalitarism har uteslutande genom historien använt sig av någon typ av censur och hämmande av yttrandefrihet hos befolkningen i det avgränsade området.”

Att hävda att detta inte skulle gälla för det stalinistiska Sovjet är minst sagt märkligt. I så fall skulle knappast

Särskiljande för den totalitära skolan är *inte* att den betecknar Sovjet som totalitärt, utan att den i det stora hela struntar i allt annat. Det är också därför som den ser nazism/fascism och stalinism som två sidor av samma mynt.<sup>4</sup>

AC ignorerar denna distinktion och klumpar ihop Trotskij och trotskister med den totalitära skolan. För att kunna göra det måste han blunda för att Trotskij (och andra trotskister) inte alls jämställer Sovjet och t ex Nazityskland. Tvärtom betonade Trotskij de klassmässiga skillnaderna mellan *arbetarstaten* Sovjetunionen och de *borgerliga* staterna. Ovillkorligt stöd till Sovjetunionen mot imperialismen och andra kapitalistiska krafter var alltid Trotskij's paroll.

I motsats till den ”totalitära skolan”, och i likhet med den ”revisionistiska”, betonade Trotskij revolutionens framsteg – se kapitlet ”Vad har utträttats” i boken *Den förrådade revolutionen* (1936), som inte ens finns med i AC:s litteraturlista. För Trotskij var det viktigt att påvisa det motsägelsefulla i det sovjetiska samhället. Att placera Trotskij i samma fack som reaktionären Richard Pipes är därför befängt. [[Om Trotskij och SWP](#)]

Ett annat problem med AC:s ”revisionistiska skola” är att han i denna inbegriper historiker och författare av de mest olika slag: (1) Seriösa forskare som Getty [[Om J Arch Getty](#)] och Fitzpatrick, som försöker hålla sig ideologiskt någorlunda neutrala och redovisa fakta utan skygglappar; (2) uttalade antikommunister som Stephen Kotkin som ser Stalins Sovjet som ett avskräckande exempel på vad socialism och marxism står för [[Om Stephen Kotkin](#)]; (3) fanatiska stalinister, som Grover Furr och Ludo Martens, vars enda intresse tycks vara att ”bevisa” att Stalin var felfri.

AC använder dessutom källorna på ett problematiskt sätt. I stället för att försöka följa författarnas resonemang, behandlar han källorna som kakor som det gäller att plocka åt sig russinerna från, medan resten vrakas. Särskilt attraktiva är citat som kan användas för att stödja gamla ståndpunkter och ställningstaganden, men eftersom citaten är tagna ur sitt sammanhang fås ofta en falsk bild av vad den citerade författaren verkligen anser. Dessutom är källkritiken frånvarande, nästan vilka källor som helst duger. [[Om tveksamma citat – Stalins ”antisemitism”](#)]

För en utförlig diskussion om de två ”skolorna”, se [Sovjetologi – Läran om Sovjetunionen](#).

## Exemplet Brest-Litovsk

En episod som länge ingått i den stalinistiska förfalskarskolan är de fredsförhandlingar som i början av 1918 fördes mellan den nybildade Sovjetstaten och Tyskland. Sovjetmakten som upprättats med löfte om avsluta kriget som en av sina huvudparoller stod inför ett svårlöst dilemma och bolsjevikpartiet var splittrat i hur frågan skulle lösas.

AC håller viss distans till den förljugna traditionella stalinistiska skolan. Således skiljer han mellan Trotskij's och ”vänsterkommunisternas” linjer, han nämner den intensiva debatt som fördes, att majoritetsförhållandena i partiledningen förändrades med mera. Framställningen blir därmed inte så grov som den i den *SUKP(b):s historia Kortfattad kurs*, men inte desto mindre är det en modifierad stalinistisk version som läsaren serveras:

---

någon stat kunna betecknas som totalitär (Nazityskland, Mussolinis Italien, Francos Spanien ...).

*Nationalencyklopedien* inbegriper uttryckligen kommunistiska system i begreppet:

”*Totalitarism*, dels en tyrannisk styrelse, utövad i hela folkets namn och med dess frivilliga eller framtvingade stöd, dels ideologin bakom en sådan styrelse. Totalitarismens samhällsmodell utmärks av styrelse genom ett enda parti som genom organisationer under dess kontroll söker styra allt och alla. Förkunnelsen från partiet eller dess ledare betraktas som den absoluta sanningen och får inte ifrågasättas. Termen lanserades inom fascistiska rörelser efter första världskriget och har därefter använts om fascistiska och kommunistiska system i Italien, Tyskland, Sovjetunionen m.fl. länder.”

<sup>4</sup> För en utförlig diskussion om de två ”skolorna”, se [Sovjetologi – Läran om Sovjetunionen](#) av Per Månson.

Som ledare för den ny tillträdde sovjetmaktens delegation vid fredsförhandlingarna med Tyskland och dess allierade i Brest-Litovsk slungade Trotskij ur sig revolutionära paroller på löpande band, men något avtal undertecknade han inte, trots instruktioner om att göra det och trots att ett omedelbart avslutande av kriget, om nödvändigt genom ett separatavtal, var ett av oktoberrevolutionens viktigaste löften, om inte det viktigaste... Lenin blev rosenrasande över Trotskijs agerande och drev snabbt igenom ett nytt stilleståndsavtal och nya fredsförhandlingar, denna andra gång ställd inför ännu skamligare villkor från tysk sida. (s 215)

Påståendena att Trotskij fått ”instruktioner” att underteckna ett avtal och att Lenin skulle ha blivit ”rosenrasande” över Trotskijs agerande saknar underlag. Som huvudkälla anges E H Carrs *Den ryska revolutionens historia* del 3, som innehåller ett kapitel om Brest-Litovsk-historien (kapitel 21) och där finns helt enkelt inget belägg för påståendena.

De *enda* ”instruktioner” som partiets CK beslutat om antogs 11/24 januari och gick ut på att dra ut på förhandlingarna så länge som möjligt (Carr s 48). Där nämns inte ett ord om att Trotskij fått direktiv om underteckna ett fredsavtal.

Sedan tyskarna (17 februari) återupptagit den militära offensiven, lyckades Lenin få med sig majoriteten av partiledningen (inklusive Trotskij) på att underteckna det av tyskarna nu skärpta fredsavtalet. Trotskij ville inte leda den delegation som skulle göra detta och begärde därför (redan 24 februari) att få avgå som utrikeskommissarie, men Lenin övertalade honom att stanna eller åtminstone inte bekantgöra sin avgång, vilken offentliggjordes först 16 mars, samtidigt som det meddelades att Trotskij utnämns till krigskommissarie.

När AC redogör för detta (sid 128) skriver han att den nya sovjetiska förhandlingsdelegationen var ”ledd av Grigorij Sokolnikov, detta sedan Trotskij fått *sparken*” [min kurs.]. Således bibringas vi den felaktiga uppfattningen att Trotskij skulle ha *avsatts* i stället för att på egen begäran *avgå* (se Carr, s 78-79). Har verkligen AC läst boken som han anger som källa, eller är det helt enkelt så att hans version passar hans syften bättre? [[Om Brest-Litovsk](#)]

## Leve Stalin

Den ”röda” (?) tråden i boken kan sammanfattas så här:

Den stalinska politiken var i huvudsak riktig. Stalin var en stor revolutionär som på alla områden, i teori och praktik, hade rätt och handlade i revolutionens intresse, medan andra var skyldiga till det mesta som gick snett eller till överdrift.

Ett helt kapitel (nr 10, ”Några rader om Stalin!”) ägnas åt att försöka göra upp med ”nidsbilden av Stalin”. Där får vi veta att Stalin inte alls var maktfullkomlig, att han fungerade som skiljedomare i konflikter mellan olika delar av statsapparaten och byråkratin, att han bekämpade byråkratin och var en stark förespråkare för demokrati, men att andra krafter satte käppar i hjulen för detta. Kvalificerat nonsens!<sup>5</sup>

Enligt AC var inte alls Stalin pådrivande när det gäller terrorn mot verkliga eller påhittade politiska motståndare, tvärtom försökte han begränsa terrorn (vi återkommer till detta).

<sup>5</sup> Enligt AC var Stalin en stor förkämpe för demokrati, eftersom han ville tillåta att olika kandidater ställde upp mot varandra i val, men tyvärr åkte han på pumpen och besegrades på denna punkt av byråkratin, särskilt på lokal nivå. På vilket sätt en sådan reform i grunden skulle ha förändrat maktförhållandena är dock ett mysterium, ty några andra partier än kommunistpartiet fanns/tilläts inte och partiapparaten (och NKVD) hade alltid möjlighet att stoppa de kandidater som man inte gillade.

Att demokratiska formler och former inte behövde betyda något i praktiken bevisas för av den nya författning som antogs 1936 och som Stalin själv prisade med följande ord: ”Sovjetunionens författning är den enda fullkomligt demokratiska författningen i världen”. Men utrensningarna och terrorn, som tog fart samma år och nådde sin kulmen under 1937-38, visar att den ”demokratiska författningen” inte spelade någon roll för att begränsa detta.

AC påstår vidare att Stalin var emot personkulten av sig själv. De skyldiga var andra, Stalin var bara ett "offer", och kulten "något som han måste underkasta sig för partiets och sovjetmaktens skull". (s 262) [[Om personkulten](#)]

AC hävdar dessutom att "Lenins testamente", där Lenin föreslår att Stalin ska avsättas som partiets generalsekreterare, är ett falsarium hopkokat av Lenins fru Krupskaja och hans sekreterare. Som stöd för detta hänvisar AC till antisocialisten Kotkin (s 201 och 250), vars övergripande syfte är att påvisa kontinuiteten mellan stalinismens förbrytelser och allt som kallas socialism och kommunism. Att ingen under Stalins levnad ifrågasatte äktheten av "testamentet", som Stalin själv vid flera tillfällen citerade och hänvisade till, är tydligen oväsentligt.<sup>6</sup>

## Stalin som teoretiker

För marxister är marxismen ett verktyg för att analysera verkligheten, en *vetenskaplig* teori som ska fungera som vägledning till handling – det var just detta som gjorde denna lära överlägsen andra socialistiska idéströmningar. Det var aldrig tal om att se marxismen som en *ideologi* som man kunde manipulera för att motivera en viss politik.

Men Stalin övergav detta synsätt – han började använda "marxismen-leninismen" för att just ideologiskt motivera politiken.

Ett exempel på detta är "teorin om socialismen i ett enda land", som stred mot marxismen. I sin analys av kapitalismen hade Marx kommit fram till att socialismen endast kunde fullbordas genom att segra i de viktigaste kapitalistiska länderna. Innan Stalin rådde inga meningsskiljaktigheter om detta i den socialistiska rörelsen.

Det vet AC, som redan i kapitel 3 skriver att föresatsen att "bygga socialismen i ett enda land" var "ett oortodox grepp". (s 52) Han besvarar dock inte frågan om den gamla uppfattningen var felaktig eller inte. I stället smiter han undan genom att påstå att det faktum att revolutionen bara segrat i Sovjet betydde att man *måste* "bygga socialismen" i Sovjetunionen, eftersom alternativet var att kapitulera för kapitalismen (s 53). Och längre fram: "Hans [Stalins] paroll om 'socialism i ett enda land' var en ren hädelse i förhållande till ortodox marxism" (s 253), även för Lenin och i stort sett alla andra bolsjevikledare kan vi tillägga.

Hur förklarar AC denna brytning med "ortodox marxism"? Jo, han menar att det inte fanns någon annan utväg, när man "några år in på 1920-talet ställdes inför den i teorin omöjliga uppgiften att bygga socialism i ett enda land". AC fortsätter: "Men vad skulle de göra? När den förutsatta världsrevolutionen uteblev hade bolsjevikerna att välja mellan att ge upp eller att ge sig i kast med det till synes omöjliga." (s 253-4)

Detta sätt att ställa frågan är demagogiskt, ty ingen av Stalins motståndare i partiet hävdade att man skulle ge upp – alla var överens om att man skulle bygga socialismens materiella grundvalar. Det man *inte* gick med på var att göra socialismen i Sovjet självtillräcklig, det vill säga lösgöra den ryska revolutionen från den socialistiska revolutionen i den utvecklade kapitalistiska världen, främst Västeuropa. *Socialismen kunde slutgiltigt segra enbart som en världsomfattande social och politisk förändring*, vilket innebar att man måste stödja revolutioner utanför landets gränser.

För övrigt har vi ju fått facit: *Sovjetunionen gick under – "socialismen i ett land" visade sig vara en illusion.* [[Om socialismen i ett land](#)]

<sup>6</sup> Idén att det skulle vara en förfälskning har Kotkin fått från den ryske stalinisten Valentin Sacharov, som i *Lenins "politiska testamente"* (2003) hävdade att åtminstone delar av detsamma var ett påhitt av Lenins hustru (Krupskaja), sekreterare och syster. Mer om detta, se [Martin Fahlgren \(red\): Stalin och Lenins "testamente"](#)



## Kollektiviseringen

Beskrivningen av den abrupta och brutala kollektiviseringen 1929-32 i kapitel 11 ("Den andra revolutionen"), innehåller en hel del matnyttigt, men blir ändå missvisande, eftersom AC inte ifrågasätter att politiken var korrekt, trots att den ledde till att stora delar av kreatursbeståndet försvann, massrevolter, omfattande förvisningar av "kulaker" (sådana som motsatte sig kollektiviseringen) och massvält i viktiga jordbruksområden (såsom Ukraina och Kazakstan). Han erkänner att det gjordes fel och att överdrifter förekom, men felstegen skylls på lokal kader, påtryckningar från arbetarna i städerna (läs: "klasskamp") och på överentusiasm hos ungtkommunister som deltog i genomdrivandet av politiken.

AC har inte brytt sig om att sätta sig in i den alternativa jordbrukspolitik som vänsteroppositionen förespråkade sedan mitten av 1920-talet.<sup>7</sup> Inte heller har han tagit del av forskare som Moshé Lewin, vars pionjärbete *Russian Peasants and Soviet Power. A Study of Collectivization*<sup>8</sup> (1968) borde vara ett standardverk för alla som seriöst vill tränga in i hur kollektiviseringen motiverades, genomdrevs och genomfördes. AC hänvisar i förbigående till den mycket viktige ryska "agrарhistoriska forskningens nestor" Viktor Danilov, men det är uppenbart att AC inte tagit del av vad denne skrivit: Danilov är utomordentligt kritisk till hur kollektiviseringen genomfördes.<sup>9</sup>

## Utrensningarna i armén

I maj 1937 arresterades marskalk M. N. Tjuchatjevskij och andra höga militärer. De anklagades för förräderi och konspiration med Nazityskland i syfte att störta sovjetregeringen och i juni dömdes de till döden och sköts, allt i hemlighet. Därefter arresterades ytterligare 980 officerare och efter ett tag hade sammanlagt över 34 000 officerare utrensats. Av dessa kom senare 11 500 att återfå sina positioner, men majoriteten avrättades eller dog i fängelse, bland dem 3 marskalkar, 16 generaler, 15 amiraler, 264 överstar, 107 majorer och 71 löjtnanter. De som råkade mest illa ut var de politiska kommissarierna av vilka tusentals miste livet.<sup>10</sup>

AC anser (kapitel 13, "Demokrati och repression", s 368, 382-83) att anklagelserna mot militärerna var riktiga. För att underbygga detta citerar AC Deutschers Stalin-biografi, där denne skriver att "alla icke-stalinistiska versioner" är överens om att "generalerna planerade verkligen en statskupp". Deutscher själv presenterar inga bevis, utan spekulerar på basis av rykten som var i svang i slutet av 30-talet och under 40-talet. Alla uppgifter som har kommit

<sup>7</sup> I kapitlet "Från krigskommunismen till NEP" tar AC upp den Nya Ekonomiska Politiken, som infördes 1921 och skriver att "alla var överens om att en snabb industrialisering var absolut nödvändig" och att jordbrukspolitikerna var central i sammanhanget (s 180-83). Han nämner att Preobrasjenskij förordade en "socialistisk utvecklingsstrategi på landsbygden" och ställer den mot Bucharins strategi, enligt vilken "bönderna själva" (inklusive de rika bönderna, kulakerna) skulle inväxa i socialismen. Men AC nämner inte med ett enda ord Vänsteroppositionens genomarbetade alternativa strategi och den hårda inre partikampen om inriktningen som kulminerade 1925-27. Om detta, se K-Å Anderssons artikel [Utvecklingen i Sovjet på 20-talet](#), s 18-30.

<sup>8</sup> Denna viktiga bok finns nu i svensk översättning: [Bönderna och sovjetmakten. En studie av kollektiviseringen i Sovjetunionen](#) – tillägg 15/1 2021

<sup>9</sup> Danilov har en enorm produktion bakom sig, inklusive 29 källvolym (dvs med dokument). Skrifter av honom har översatts till engelska, italienska, franska och andra språk, några även till svenska, se [Texter av den ryske historikern Viktor Danilov](#) på marxistarkivet. Artiklar om bondefrågan finns samlade i Lennart Samuelson (red), *Bönder och bolsjeviker* (2007), som även innehåller en ganska utförlig lista med Danilovs arbeten (s 256-8).

<sup>10</sup> Uppgifterna om utrensningarnas omfattning är hämtade ur Geoffrey Roberts bok, *Stalin's wars*, (2006) s 15-16. AC återger i stort sett samma siffror (s. 383-4), men anger Getty & Naumovs bok *The Road to Terror*, som källa.

En detalj som kan vara värd att nämna är att under den stora terrorn råkade ofta släktingar till de utrensade illa ut. Detta gällde även Tjuchatjevskij, vars fru Nina och två bröder, officerarna Alexander och Nikolaj, också avrättades, medan hans tolvåriga dotter Svetlana hölls i fängsligt förvar tills hon fyllde 17 år, varefter hon fick tillbringa fem år internerad i ett läger.

fram sedan dess tyder dock på att Deutscher hade fel. Inga bevis på kupplaner har framkommit, vare sig i de nazistiska dokument som erövrades under andra världskrigets slutskede eller i de öppnade sovjetiska arkiven. [ [Om utrensningarna i armén](#) ]

Det enda som AC för övrigt har att komma med är citat från Molotov (i samtal med journalisten Felix Tjujev) och Dimitrovs dagbok (anteckningar från samtal med Stalin), som AC anser så betydelsefulla att han återger dem på två ställen (s 383 och 439). Men dessa vittnesmål saknar här fullständigt värde, eftersom de tillhörde den inre krets som var ansvarig för att militärerna fängslades och avrättades – är det rimligt att de skulle ha erkänt att deras offer var oskyldiga?

## Moskvarättegångarna

För att nödtorftigt rättfärdiga Moskvarättegångarna<sup>11</sup> försöker AC få det till att det konspirerades mot Stalin & Co. Han bygger då främst på uppgifter om ett ”oppositionsblock”, hämtade från den franske ”trotskistiske” historikern Pierre Broué (s 375-379).

Det som Pierre Broué hade kommit fram till var att det 1932 fanns en gryende organiserad opposition i Sovjet och att denna kontaktade Trotskij. Dessa kontakter, som snart skulle bryta samman helt, får i AC:s fantasi (med understöd av sådana som den amerikanske professorn i medeltida engelsk litteratur, tillika tokstalinisten, Grover Furr) mycket olycksbådande proportioner. Det kan därför vara på sin plats att titta lite närmare på saken.

Åren 1930-1932 stod Sovjet vid randen till sammanbrott. Tvångskollektiviseringarna hade lett till svält i vissa regioner och på landsbygden rådde nästan inbördeskrig. Under dessa omständigheter började gamla oppositionella röra på sig, samtidigt som opposition även växte fram i kretsar som tidigare hade varit trogna Stalin. Kontakter togs mellan oppositionella och sommaren 1932 upprättade flera av dem ( däribland Zinovjev och Kamenev) ett slags ”block”, som i september kontaktade Trotskijs son Sedov i Berlin.

Det rörde sig *inte* om ”terroristiska kontakter” eller ett ”terroristiskt block”, vilket hävdades under Moskvarättegångarna, inte heller lyckades man upprätta någon fastare organisation. Det enda som åstadkoms var att man kom överens om informationsutbyte. Förmodligen skulle kontakterna ha kunnat utvecklas vidare, men alla sådana förhoppningar kom på skam, dels därför att de oppositionella i Sovjetunionen stod under ständig bevakning, men i synnerhet därför att flera av huvudfigurerna råkade i klistret redan samma höst: Zinovjev och Kamenev uteslöts ur kommunistpartiet i oktober, samt arresterades och förvisades kort därefter (de släpptes fria sommaren 1933, efter att ha gjort avbön, de hölls dock under övervakning och arresterades på nytt efter Kirov-mordet); en medlem i Smirnovs grupp av trotskister arresterades redan i september 1932, medan Smirnov själv greps i januari 1933 (och dömdes till 10 års fängelse).<sup>12</sup>

Men här inställer sig en principiell fråga: Vari ligger det brottsliga i att förena sig för att försöka avsätta en regering, i detta fall Stalins? Detta borde väl snarast ses som en skyldighet om man anser att den förda politiken är gravt felaktig. Det är riktigt att Stalin och hans närmaste krets såg all opposition som förberedelse för grova brott och agerade i enlighet därmed. Men att samla oppositionella borde vara helt legitimt, och en grundläggande rättighet. Det insåg i

<sup>11</sup> Kenth-Åke Anderssons [Om Moskvarättegångarna](#) håller fortfarande alldeles utmärkt, även om det tillkommit uppgifter sedan den skrevs 1972 (en del av dessa tas upp i noter i versionen på marxistarkivet). På marxistarkivet finns f ö mycket material – tidsdokument (inklusive protokollen från Moskvarättegångarna), samt böcker och artiklar om ”den stora terrorn”: Se [Terrorn på 30-talet](#) och dess underavdelningar.

<sup>12</sup> På marxistarkivet finns 2 Broué-artiklar om oppositionsblocket: [Trotskij och blocket mot Stalin 1932](#) (1980) och [Oppositionen i partiet mot Stalin \(1930-32\) och den första Moskvarättegången](#). Broué behandlar även saken i sin *Trotskij – en biografi* (kapitel 44, ”Nya allianser mot Stalin i Sovjetunionen”).

själva verket Stalin & Co också. Det var därför som de beskyllde de oppositionella för att vara terrorister, mördare, agenter för fientliga utländska makter och liknande, för därigenom kunde man hantera dem polisiärt i stället för politiskt.

När AC använder blotta existensen av kontakter mellan Trotskij och oppositionella i Sovjet som ett indicium på att anklagelserna i Moskvarättegångarna var riktiga, då gör han verkligen en höna av en fjäder. Det finns inga som helst belegg för att det skulle ha rört sig om ”terroristiska konspirationer” med utländska makter. I ett verkligt brottsmål skulle detta ha räckt för att lägga ned fallet, men AC ger sig inte. Det faktum att det saknades bevis *kan* ju bero på att alla inblandade var tillräckligt smarta för att göra sig av med allt som kunde tyda på terrorism. Att så *kunde* vara fallet skulle alltså vara tillräckligt för att döma dem till döden?

AC avslutar sin genomgång med en brasklapp: ”Om man betraktar Moskvarättegångarna som ett förebyggande motangrepp blir skeendet begripligt, oavsett hur man ställer sig till anklagelsernas och bekännelsernas riktighet.” (s 378)

Uppenbarligen är inte AC beredd att göra gällande att de åtalade var skyldiga till det som de anklagades för, det vill säga gå i god för att Moskvarättegångarna *inte* var skenrättegångar. Men å andra sidan accepterar han rättegångarna som ”förebyggande motangrepp”! Minst sagt härresande.

AC vill inte försvara massterrorn under åren 1937-38 (som ledde till över 680 000 dödsdomar). Men som vanligt vill han friskriva Stalin från ansvaret:

Helt klart är dock att det inte var Stalin och politbyrån som drev på för den utomrättsliga massaktion som sattes igång 2 juli 1937 och som utmynnade i den s.k. jezjovsinan, partiledningen var tvärtom en tillbakahållande kraft och den fortsatte att hålla tillbaka... (s 384)

Historiker som forskat i dessa frågor är dock samstämmiga. Således konstaterar J Arch Getty och Naumov i förordet till boken *The Road to Terror* (1999 års upplaga, s xiii):

Vi kan nu se hans [Stalins] fingeravtryck överallt i arkiven. Fastän han godkände förslag och dokumentutkast från andra lika ofta som han lanserade sina egna initiativ, spelade han en ledande roll i terrorn.<sup>13</sup>

I *Stalin, Waiting for Hitler* (not 35, s 982) ironiserar Kotkin, en av AC:s favorithistoriker, över försöken att rentvå Stalin från ansvar för terrorn: ”Utan att skämmas har [stalinisten] Jurij Zjukov påstått att terrorn påtvingades en motvillig Stalin av regionala funktionärer och gjorde Stalin till ett offer (under tiden kremerades alla som påstods ha tvingat honom). (Zjukov, *Inoi Stalin* [ En annorlunda Stalin])”. [ [Om oppositionsblocket och Moskvarättegångarna](#) ]

## Kapitalismens återupprättande

De avslutande kapitlen som behandlar tiden efter Stalins tid fram till Sovjetunionens sammanbrott (kapitlen 17-20), är bokens intressantaste, inte därför att man alltid är beredd att hålla med vad som sägs (och inte sägs), utan därför att AC här inte är lika hämmad av den självpåtaga tvångströja som är så tydlig i resten av boken och som yttrar sig i att han ständigt försöker hitta argument för att försvara i synnerhet Stalin.

Huvudinriktningen i de avslutande kapitlen är att visa hur Sovjet alltmer byråkratiserades och stagnerade ekonomiskt. Därvid tillför AC pusselbitar som behövs för att förstå utvecklingen.

<sup>13</sup> Att författarna redan i förordet påpekar detta är föranlett av att Getty i en tidigare bok (*Origins of the Great Purges ...*, 1985) hade skrivit att terrorn till stora delar orsakades av lokala initiativ, något som han nu (14 år senare) hade omvärderat, efter att ha forskat i de sovjetiska arkiven.

Men tyvärr blir det inte så mycket mer än just spridda pusselbitar, fragment av verkligheten, som inte bildar ett komplett pussel, eftersom han saknar viktiga pusselbitar. Detta beror återigen på att AC inte vill ifrågasätta Stalinepoken, ty det är där rötterna till den senare utvecklingen står att finna.

Redan i bokens första kapitel (s 15) avvisar AC ”uppfattningen att någon form av kapitalism återinfördes i Sovjetunionen redan under 1960-talet”, och slår fast att ”den mogna socialismen var stagnerande, byråkratiserad och korrupt, men den utgjorde fortfarande en utmaning mot kapitalismen, om än alltmer impotent”. Helt riktigt, även om beteckningen ”mogen socialism” är missvisande. Som en konsekvens av detta förkastar AC den stolliga maoistiska ”teorin” enligt vilken Chrusjtjov 1956 återupprättade kapitalismen genom en statskupp (s 509), en teori som KP:s föregångare KFml, KFml(r) och KPml(r) en gång i tiden stod bakom.

Varför gick det då åt skogen? *Varför slutade det med kapitalismens återupprättande?* Detta är den viktigaste frågan att besvara om man vill kunna dra ”avgörande lärdomar för dagens och framtidens revolutionära arbetarrörelse”. Och för att kunna göra det måste man, som AC själv skriver, ”blottlägga de krafter som verkar i den historiska processen”(s 603), men det misslyckas han med.

AC nämner omständigheter som från allra första början försvårade det socialistiska uppbygget. Han nämner också misstag som begicks under Stalin-epoken – de flesta skylls dock på andra än Stalin. För AC var politiken under Stalin-epoken i det stora hela korrekt, medan den i själva verket underminerade det socialistiska uppbygget.

AC lägger stor vikt vid byråkratins roll i återupprättandet av kapitalismen och menar att Stalin (s 493) ”höll byråkraterna på mattan” vilket yttrade sig i att ”de kunde när som helst bli av med sina ställningar och sina privilegier, om de använde dem för att sko mig själva eller om de misskötte sig på andra sätt”. Man skulle kunna tillägga att de också kunde råka illa ut om de misstänktes hysa kritiska uppfattningar mot den förda politiken eller yttrat något ofördelaktigt om Stalin.<sup>14</sup>

AC menar att Stalin, genom att bli hålla tillbaka byråkratin, fungerade som en garant för socialismen av enorm betydelse: Stalin fungerade som proppen som (med repressiva medel) höll kvar andan (=byråkratin) i flaskan. Men när Stalin dog och ”det repressiva trycket lättade exploderade sjukdomen” (s 623) och byråkratin kunde påbörja sin frigörelse som några årtionden senare skulle leda till ”kontrarevolution ovanifrån”.

<sup>14</sup> Det är sant att stora delar av byråkratin under Stalins tid levde under ständig osäkerhet. Detta har många före AC konstaterat, exempelvis Isaac Deutscher. Men AC glömmer att detta också medförde stora problem, inte minst för den ekonomiska utvecklingen. Tekniker, vetenskapsmän, företagsledare, tjänstemän som arbetade med de ekonomiska planerna osv behövde viss arbetsro och kontinuitet för att kunna arbeta effektivt. Och problemet blev allt större ju längre tiden gick och Sovjetunionen blev en industriell stormakt, där det inte längre bara handlade om att industrialisera, utan att förbättra styrningen av en planekonomi som blev alltmer komplex, modernisera och införa ny teknik, förbättra kvaliteten och produktiviteten, utbilda arbetarna och teknikerna, utveckla konsumtionsvaruindustrin (som var eftersatt) m m. Detta var en av huvudorsakerna till att den politiska ledningen efter Stalins död lättade på trycket. Om man inte gjort det skulle den ekonomiska stagnationen kommit betydligt tidigare och bli djupare än som blev fallet. Betänk att tillväxten i den sovjetiska ekonomin i vissa avseenden (utom jordbruket som fortsatte att vara ett sorgebarn), liksom den tekniska utvecklingen på vissa områden (t ex det framgångsrika rymdforskningsprogrammet), var imponerande fram till åtminstone mitten av 1970-talet, då också levnadsstandarden (särskilt arbetarlönerna) ökade snabbt.

Isaac Deutscher diskuterar dessa frågor i [Den stora utmaningen - Utvecklingstendenser i sovjetisk politik och Sovjetunionen efter Stalin](#). Alec Nove, som var expert på Sovjets ekonomiska system, redogör i detalj för de ekonomiska reformerna i kapitlet ”Chrusjtjovepoken” i sin bok *Sovjets ekonomiska utveckling* (1971). Se även kapitlet ”Ekonomin i Sovjetunionen” i Ernest Mandels [Marxismens ekonomiska teori](#).

Enligt AC fanns vid Stalins död inte någon i högsta partiledningen som kunde förhindra den utvecklingen: Chrusjtjov, Malenkov, Molotov, Kaganovitj ... alla var inkompetenta. (s 494ff) Må så vara! Men: *Hur kan det komma sig att det var så tunt med revolutionärer, trots att man byggt socialismen i över 35 år?*

Inte nog med det, ännu absurdare är uppfattningen att socialismens framtid – i ett land där arbetarklassen skulle ha makten – kunde vara så till den grad beroende av en liten klick i kommunistpartiets högsta ledning. Om det nu var så, då borde AC ställa sig frågan om socialismen överhuvudtaget är möjlig: Är socialismen verkligen så skör att den beror på en liten klicks göranden och låtanden? Naturligtvis inte! Redan detta visar att den stalinska ”socialismen” var missbildad.

Stalinepoken åstadkom förvisso snabb ekonomisk tillväxt, höjd levnadsstandard med mera, men också en social skiktning (med stora löneskillnader), hård politisk diktatur, arbetsläger ... Detta motsägelsefulla samhälle beskriver Trotskij utförligt i *Den förrådade revolutionen*.

AC kan givetvis kontra med att det trots allt dröjde ytterligare drygt 35 år (efter Stalins död) innan Sovjetunionen (och hela Östblocket) fullständigt bröt samman, men det är ett dåligt argument, inte minst därför att i stort sett alla ”socialistiska” länder uppvisat en liknande utveckling.

I Kina återupprättades kapitalismen med kommunistpartiet fortfarande vid makten, och i Albanien föll den kommunistiska regimen 1992, bara sju år efter det att den stenhårde stalinisten Enver Hoxha dött. Det enda land där socialismens idé fortfarande lever (under svåra förhållanden) är Kuba, det minst stalinistiska av ”realsocialismens länder” (om nu inte AC vill dra en lans för Nordkorea, som närmast liknar en arvmonarki). Borde inte också det fungera som en tankeställare?

Vilken blir då slutsatsen av AC:s resonemang? AC säger det inte rent ut, men den *logiska* slutsatsen blir att det enda som kunde ha räddat socialismen var om Stalin ersatts av en diktator av samma kaliber, som med stenhårda nypor sett till att sopa undan alla vacklande och inkompetenta opportunisterna och karriärister! Detta är givetvis kvalificerat nonsens. Socialismen kan aldrig byggas på det sättet.<sup>15</sup>

Om man inte fullständigt ska kapitulera för konspirationstänkande eller dra slutsatsen att socialismen är omöjlig, då måste orsakerna stå att finna i hur det sovjetiska samhället utvecklades efter 1917. Det vill säga det handlar om att finna de objektiva och subjektiva faktorer som undergrävde revolutionen och till slut ledde till sammanbrottet. Och detta betyder att man utan skygglappar måste studera det samhälle som tog form under den stalinska epoken, skingra de ideologiska dimridåerna och frilägga det verkliga skeendet. Endast så kan man lära av historien och få en förståelse varför det gick åt skogen.

Att reda ut dessa frågor är också nödvändigt för att göra socialismen och kommunismens idé trovärdig, ty stalinismens partidiktatur, massterror, censur, historieförfalskning och så vidare, har skadat socialismens och kommunismens sak på ett mycket genomgripande sätt. Om man idag vill bygga en revolutionär socialistisk rörelse, då måste denna kräftsvulst opereras bort. Att, som ”nystalinister”, hävda att man måste försvara ”Stalin” eftersom ”reaktionärernas hets

<sup>15</sup> Molotov pratar en hel del strunt i intervjuboken *Molotov Remembers*, men emellanåt – när det handlar om principiella frågor – ger han uttryck för stor klarsyn, t ex när han om utrensningar skriver: ”Att iscensätta en partirensning är mycket farligt. De bästa människorna är de som först utrensas. Många människor är ärliga och talar rent ut och utesluts, medan de som håller allt i det fördolda och är ivriga att fjäska för partiledarna behåller sina positioner.” (a.a. sid 255).

Så sant så sant. Stalins metoder ledde till att självständigt tänkande, ärliga, genuina revolutionärer utrensades, medan opportunisterna, ja-sägare med rymliga samveten, tog sig fram över de förras lik.

mot Stalin används för att bekämpa socialismen” är inte hållbart. Många av de brott som tillskrivs stalinismen har faktiskt inträffat och det är bara dumt att försöka bortförklara dem. Det är enbart om vi kan analysera det skedda, förklara hur det kunde ske och hur det kan undvikas i framtiden, som vi kan utarbeta en revolutionär strategi och taktik som leder framåt.

Tyvärr står det bortom allt tvivel att AC inte bidrar till en utredning av de frågor som krävs för att socialismens och kommunismens idé ska kunna bli trovärdig.

## Slutkommentarer

### *Om historieförfälskning*

Historieförfälskningen var satt i system i Sovjetunionen.



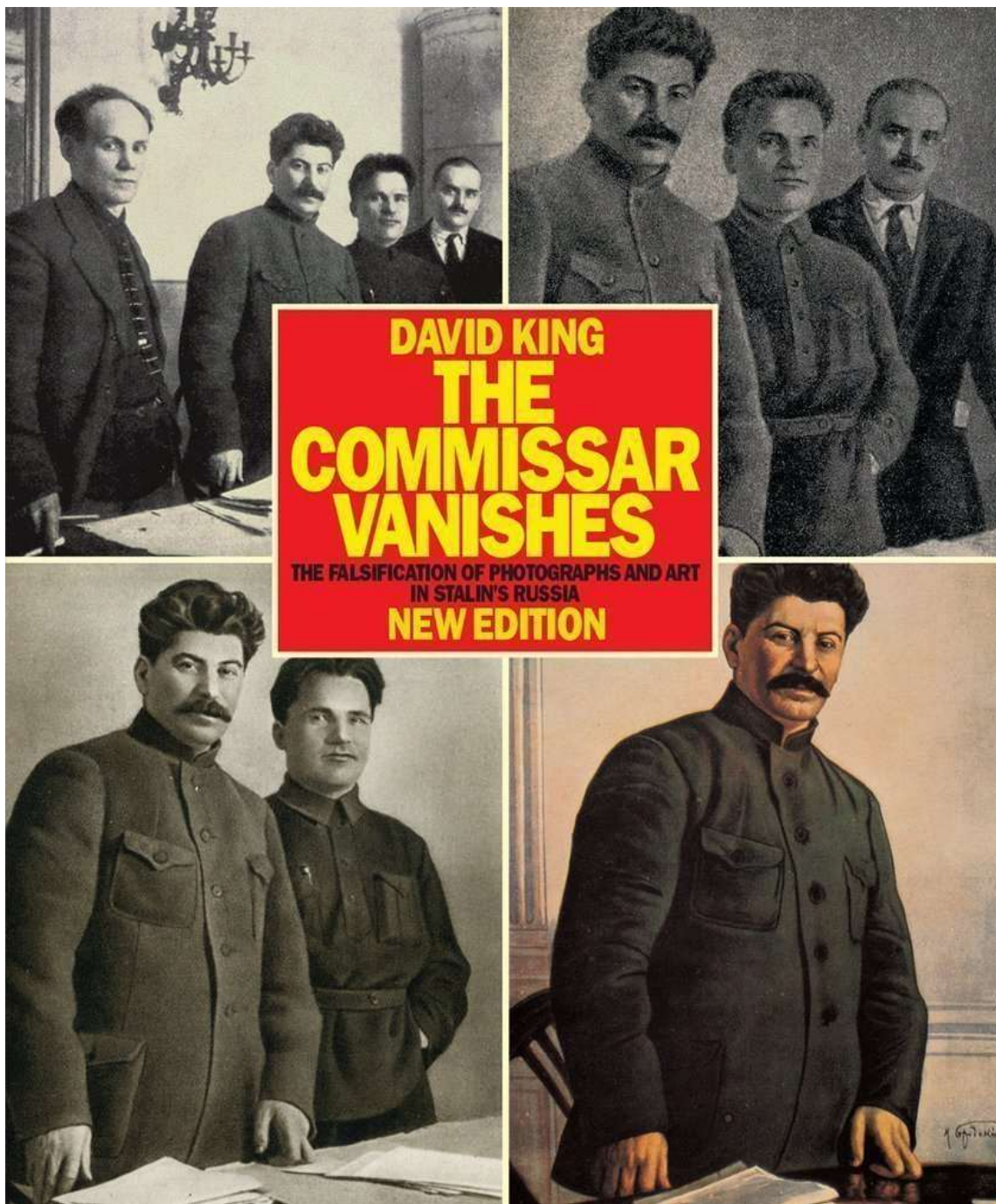
Manipulation av bilder var mycket vanlig. När det gällde personer som råkat i onåd kunde man avlägsna bilden helt eller så kunde man, när man ville använda en del av bilden, beskära den eller retuschera bort de icke önskvärda personerna. Ett välkänt exempel på detta återges ovan. Originalen (överst) är ett foto taget 5 maj 1920 utanför Bolsjoj-teatern. På den nedre bilden har Trotskij och Kamenev i retuscherats bort, medan Lenin finns kvar.

Ett annat känt exempel visas nedan. Originalen (övre fotot) är taget på Röda Torget i Moskva i början av november 1919. På den nedre bilden har 4 personer försvunnit: Bucharin och Trotskij (till höger om Lenin), Kamenev (den skäggige till vänster) och den mindre kände georgiern Artasjes Chalatov (den svartskäggige med pälsmössa framför Trotskij).



Det finns en hel bok med sådana manipulerade bilder: *The Commissar Vanishes* (1:a uppl. 1997, ny upplaga 2014).

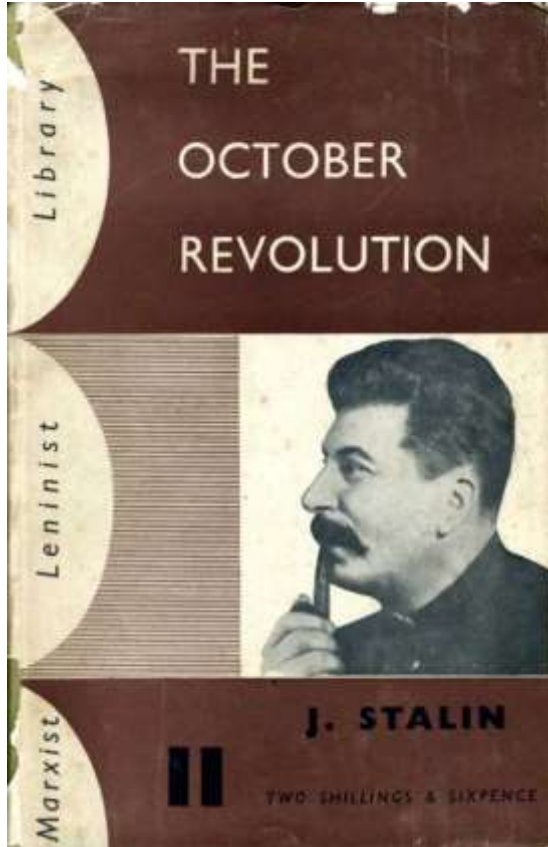
Bokomslaget (nedan) exemplifierar hur bilder kunde genomgå flera ändringar. Den första (längst upp till vänster) visar Nikolai Antipov, Stalin, Kirov och Nikolaj Sjvernik (originalet från 1926). På den andra (1940) har man klippt bort Antipov (som arresterades 1937 och avrättades året därpå). På den tredje (1949) är bara Stalin och Kirov kvar (Sjvernik har bortretuscherats). Den sista är en oljemålning av konstnären Isaac Brodskij (baserad på fotografiet), där endast Stalin återstår.



Men det var inte bara bilder som manipulerades, utan i stort sett allt som direkt eller indirekt handlade om revolutionens historia och ledare, inklusive politiska texter.



Som man kunde förvänta sig gällde det arbeten av Trotskij, Zinovjev, Bucharin och andra utrensade, som helt enkelt drogs in, men även sådant som var skrivet av Lenin och Stalin råkade ut för censur, antingen genom att låta bli att publicera den aktuella texten eller genom att redigera den så att den bättre motsvarade rådande ideologi. (Så fungerade det för även i Kina, när det gällde Maos skrifter).



Ett exempel på detta är en artikel av Stalin om ”Oktoberrevolutionen” i *Pravda* nr 241, 6/11 1918. I slutet av artikeln stod följande:

Inspiratör till upproret var från början till slut partiets centralkommitté, med kamrat Lenin i spetsen. Vladimir Iljitj bodde då i Petrograd, på Vyborgsidan i en hemlig våning. På kvällen den 24 oktober kallades han till Smolnyj för allmän ledning av resningen. Allt arbete med att praktiskt organisera upproret genomfördes under direkt ledarskap av ordföranden i Petrogradsovjeten, kamrat Trotskij. Man kan med säkerhet säga, att partiet framförallt och i huvudsak har kamrat Trotskij att tacka för att garnisonen så snabbt gick över på sovjetens sida och för att den revolutionära militärkommittén gjorde ett så skickligt arbete. Kamraterna Antonov och Podvojskij var Trotskij's främsta medhjälpare.

Artikeln finns med i Stalins *Works* från 1953 (vol. 4, s 155-157), men där har detta avsnitt strukits. Den sista officiella *engelska* utgåva, som innehåller den fullständiga artikeln finns i samlingsverket *The October Revolution* (Lawrence and Wishart, London 1936), s 30. Ovan visas bokomslaget, samt sidan med det senare strukna avsnittet.

En liten kuriositet i sammanhanget: I intervjuboken *Molotov Remembers* (Chicago 1993) bekräftar den gamle stalinisten Molotov strykningen. Intervjuaren (Felix Tjujev) berättar där (sid 166) att ”Molotov hämtade sin egen volym [av Stalins *Samlade verk*, *Red anm*], i vilken han i marginalen hade skrivit det som stod i Stalins ursprungliga version – hur Trotskij lyckades vinna över Petrogradgarnisonen”.

Ytterligare ett exempel på hur man kunde mixtra med texter ges i [Stalin och Lenins ”testamente”](#), som innehåller utdrag ur två versioner av ett tal som Stalin höll i oktober 1927.

### **Om Trotskij, Sovjet och oppositionen i SWP**

Att Trotskij såg Sovjet som en (degenererad) *arbetarstat* var inte bara tomma ord. Det byggde inte bara på att kapitalismen var avskaffad, utan också på att Sovjetunionen innebar historiska landvinningar för majoriteten av de arbetande (bortsett från många bönder som råkade illa ut i början av 1930-talet): landet industrialiserades och moderniserades (en viktig anledning till att Sovjet lyckades stå emot och till slut krossa Nazityskland under 2:a världskriget). Alla hade arbete och bostäder och tillgång till sjukvård, barnomsorg, utbildning osv.

Detta är fö en viktig anledning till att det fortfarande finns många i öst som tycker att ”real-socialismen” var bättre än det nuvarande kapitalistiska systemet. I synnerhet gäller det Ryssland, där kapitalismens återupprättande medförde enorma sociala problem, med omfattande arbetslöshet och fattigdom, gangstervälde m m (se Roy Medvedevs bok *Kapitalism i Ryssland?*, som detaljerat skildrar detta). Samma gäller stora delar av det övriga Östeuropa, även om man där inte råkade lika illa ut som i Ryssland.

Trotskij ansåg således att Sovjet, trots stora brister, innebar ett viktigt historiskt framsteg, som måste försvaras mot imperialismen. En av hans sista stora politiska strider gällde en strömning i det amerikanska trotskistpartiet SWP, som i kölvattnet på Stalins pakt med Hitler hösten 1939, annekteringen av de baltiska staterna och anfallet på Finland (Vinterkriget), inte längre ville acceptera att Sovjet sågs som en arbetarstat, utan ville beteckna det som ett ”nytt klassamhälle”. Detta förkastade Trotskij. En hård debatt följde.

Debatten dokumenteras i Trotskijs [Till marxismens försvar](#) och James P Cannons [Kampen för ett arbetarparti](#). De två viktigaste motståndarna till arbetarstatslinjen var James Burnham och Max Shachtman, som båda lämnade SWP 1940. Burnham bröt kort därefter helt med marxismen, medan Shachtman och hans meningsfränder bildade ett nytt vänsterparti, *Workers Party*. Politiskt utvecklades han sedan sakta åt höger och slutade som en slags högersocialdemokrat i Socialist Party, även om han hela tiden såg sig själv som marxist.

Se [Max Shachtman: Ett politiskt porträtt](#) av George Novack för en kortfattad kritisk skildring av Shachtmans politiska liv. På engelska finns en läsvärd, utförlig Shachtman-biografi: Peter Drucker, *Max Shachtman and His Left: A Socialist's Odyssey Through the 'American Century'*, Humanities Press, New Jersey, 1994.

### **Om J Arch Getty**

Det är problematiskt att okritiskt använda sig av borgerliga historiker som forskat om Sovjet under Stalin. Detta därför att de ofta saknar insikt i hur kommunistpartierna och dess medlemmar fungerade. Exempelvis har flera av dem uppvisat förvåning över att sovjetarkiven visat att de kommunistiska ledarna i princip sagt samma saker internt som utåt.

AC ger ett exempel på detta i förordet (s 8), där han citerar J Arch Getty och Oleg V Naumov<sup>16</sup>:

En av de stora överraskningarna i partidokumenten är att stalinisterna säger samma saker till varandra bakom stängda dörrar, som de säger offentligt: i detta avseende skiljer sig inte deras ”dolda avsikter” från deras offentliga.

AC tycker att detta är så anmärkningsvärt att han nämner det två gånger (s 8 och s 251).

<sup>16</sup> F ö har Kotkin betonat samma sak i lite annorlunda ordalag, för att underbygga sin tes att Stalin i sin politik faktiskt drevs av sina idéer.

Att en borgerlig historiker, som inte riktigt förstått ideologins roll i den kommunistiska rörelsen, kan förvånas över detta är begripligt, men det säger mer om historikerns fördomar än om verkligheten.

Den som verkat i en kommunistisk organisation av stalinistisk eller maoistisk typ, borde inte bli överraskad över att man följde den rådande ”linjen” även internt, dvs under partimöten, i samtal, dagböcker, brev osv. I Sovjet var det av särskilt vikt att hålla sig inom de gällande ramarna, eftersom varje oförsiktigt ord kunde få allvarliga följder, men man kan även se liknande stämningar i kommunistpartierna utanför sovjetblocket. Samma gällde för den maoistiska rörelsen under 1960- och 1970-talen (ett extremt exempel på hur detta kunde urarta är den sk Rebellrörelsen i Sverige 1968). Exempel på den atmosfär som kunde råda i kommunistpartierna under stalinismens glansperiod ges i boken [Vi trodde på kommunismen](#), där ett antal för den kommunistiska författare redogör för sina erfarenheter av och brytning med stalinismen.<sup>17</sup>

Getty verkar överhuvudtaget ha svårt att förstå vilken stor roll som ideologiska och politiska övertygelser spelade för kommunister. Detta återspeglas i en debatt som han 1986 förde med historikern Thomas Twiss. Debatten finns i svensk översättning: [Debatt om Fjärde Internationalens grundande](#).

Det debatten gällde var hur man skulle tolka den tid (fyra månader) som det dröjde efter nazisternas maktövertagande i Tyskland tills Trotskij offentliggjorde sin brytning med Komintern, och att Trotskij under denna mellantid gjorde ett sista fåfängt försök att få Komintern att överge den katastrofala politik som lett till nazismens seger i Tyskland. Getty ser detta som en mer eller mindre principlös taktisk manöver av det slag som är vanliga i borgerliga partier, där ideologin ofta spelar en ganska liten roll. Trotskijns främsta syfte skulle inte ha varit att ändra politiken, utan återfå en ställning i det sovjetiska kommunistpartiet, dvs att det från hans sida handlade om en personlig maktkamp, inte en strid om politik och politiska principer. Getty ser helt enkelt agerandet ur ett vanligt borgerligt perspektiv.

En annan aspekt som bör beaktas är att seriösa forskare inte så sällan ändrar uppfattning. I avsnittet om Moskvarättegångarna i grundartikeln ovan nämns ett sådant exempel, där Getty, efter att ha djupdykt i arkiven kom fram till att den uppfattning han framfört i *Origins of the Great Purges* (1985), att terrorn till stor del var ett resultat av lokala initiativ, var felaktig och att Stalin spelade ”en ledande roll i terrorn”, dvs var personligen djupt involverad i denna verksamhet.

Samma gäller terrorns omfattning, där Getty i samma bok hade hävdat att antalet avrättade handlade om 10 000-tals (men inte översteg 100 000). Arkiven visade dock att under terrorns höjdpunkt 1937-38 dömdes nära 700 000 personer (*The Road to Terror*, s 590-2).

Dessa och andra skillnader mellan *Origins...* och 1:a upplagan av *The Road...* (som kom ut 14 år senare) verkar AC helt ha missat – han hänvisar flera gånger till avsnitt ur *Origins...* som det är mycket tveksamt att Getty skulle stå fast vid.

Om man vill göra forskarna rättvisa, då måste man hålla reda på sådant.

## **Om Stephen Kotkin**

På marxistarkiv.se finns flera recensioner av Stephen Kotkins Stalin-biografi:

Tony Wood, [Dzjugasjvilis liv](#), som jämför den första delen av Kotkins biografi med den av

---

<sup>17</sup> Se exempelvis Richard Wrights inlägg, där han bl a redogör för hur den rådande andan av konspirations-tänkande och de ständiga varningarna för förrädare och infiltratörer i den kommunistiska rörelsen skapade en gynnsam jordmån där en enskild person kunde fullständigt förgifta stämningen i en partiavdelning – i detta fall visade det sig till slut att den som satt igång det hela var en förrymd patient från ett sinnessjukhus.

den ryske historikern Oleg Chlevnjuk

Sheila Fitzpatrick, [Om Stephen Kotkins Stalin-biografi](#), som behandlar både 1:a och 2:a delarna av biografien

Fred Williams, [Recension av Stephen Kotkins Stalin: Paradoxes of Power 1878-1928](#) som utförligt synar biografins första del.

Kotkin är reaktionär, vilket yttrar sig i att han är mycket kritisk till allt som har med socialism, kommunism och marxism att göra.

Han sticker heller inte under stol med detta. Det framgår bl a av artikeln ”[What to Read on Communism](#)”, som han hösten 2009 skrev för tidningen *Foreign Affairs* och där han rekommenderade böcker för dem som ville veta mer om kommunismen. Där nämnde han bl a Solzjenitsyns *Gulag-arkipelagen*, samlingen [Vi trodde på kommunismen](#) (The God That Failed), och Jung Chang & Jon Hallidays Mao-biografi *Mao – Den sanna historien* [för kritiska synpunkter på denna bok, se [Var Mao verkligen ett monster?](#) av Gregor Benton och Lin Chun (red) ] – ingen av dem kan sägas vara av det slaget som en socialist eller kommunist skulle rekommendera den som ville veta mer om ämnet.

I sin Stalin-biografi driver Kotkin konsekvent tesen att socialismen är omöjlig och att varje försök att genomföra en socialistisk omvälvning oundvikligen leder till diktatur och förtryck av det slag som utvecklades under Stalin-epoken.

Det Kotkin är ute efter, det är att nedsvärta de socialistiska, kommunistiska och marxistiska idéerna som sådana. Och i det sammanhanget passar Stalin utmärkt i rollen som dessa idéers mest typiske och konsekvente företrädare.

*Anti-marxisten* Kotkin ser Stalin som den främste och mest konsekvente *marxisten* av dem alla (Marx och Lenin inbegripna). Vad Kotkin har på fötterna för att kunna betygsätta Stalins marxism är ett mysterium – fast han är uppenbarligen så självgod att han inte tvekar att uttala sig i frågor som han saknar kompetens för. Men med tanke på att han menar att det stalinistiska Sovjet är marxismens logiska slutstation så är det helt foljdriktigt att han höjer Stalin till skyarna som ”marxist”. Kotkin anser fö att Sovjetunionen var totalitärt från allra första början.

För Kotkin är det viktigt att betona kontinuiteten och släktskapen mellan Marx, Lenin och Stalin – den sistnämnde ses som Lenins arvtagare och den naturlige fullföljaren av de socialistiska idéerna. Sådant som inte är förenligt med en sådan bild försöker Kotkin bortförklara eller ignorera. ”Lenins testamente”, som blottlägger en spricka mellan Lenin och Stalin, är en sådan stötesten som Kotkin gör sig kvitt genom att avfärda som en förfalskning.

Kotkin har inga politiska eller ideologiska sympatier för det som Stalin stod för, tvärtom! För honom är det viktigt att socialismen framstår så frånstötande som möjligt. Stalins Sovjet passar utmärkt för att illustrera detta.

Kotkin lägger enorm vikt vid Stalin som person – Stalin är enväldig och driver igenom sin vilja att omvandla Sovjetunionen efter de idéer (den ”marxistiska” ideologi) som finns i hans skalle: Stalins idéer styr allt och Sovjetunionen är ett verk av Stalin.

För Kotkin är således Stalins betydelse enorm: Stalin gjorde historia genom att ”ommöblera hela det socioekonomiska landskapet på en sjättedel av jorden” (*Paradoxes of Power*, s 739), vilket visar att ”vid mycket sällsynta tillfällen kan en enskild persons beslut radikalt omvandla ett helt lands politiska och socioekonomiska strukturer, med globala återverkningar”.(a.a. s 6) Helt logiskt menar Kotkin att om Stalin hade dött skulle förmodligen Sovjet ha brutit samman.(a.a. s 739) Behöver det sägas, att den syn på personlighetens roll i historien som Kotkin här ger uttryck för, där Stalin tillskrivs en närmast gudalik historisk roll, står i skriande

motsättning till marxismen, som sätter de ekonomiska och klassmässiga förhållandena och klasskampen i centrum: ”alla hittillsvarande samhällens historia är klasskampens historia”.

AC, som redan i förordet (s 5) skriver att ”all hittillsvarande sovjetologi, såväl kommunistisk som antikommunistisk, varit alltför personfixerad”, verkar dock förtränga att Kotkin i detta avseende är extrem i jämförelse med i stort sett alla andra historiker.<sup>18</sup>

Det råder heller inget tvivel om vad Kotkin anser om Stalins roll vad gäller ”den stora terrorn”. På ett ställe som handlar om kollektiviseringens konsekvenser skriver han t ex:

Framför allt så *hade* det förekommit opposition mot kollektiviseringen. Stalin verkar inte ha plågats av tankarna på de miljontals bönder och nomader som hade svultit, utan av de kommunistiska funktionärer som hade vågat kritisera hans styre på grund av detta... Motståndet mot kollektiviseringen blev ledmotivet i de förhörsprotokoll som han krävde och framhävde och i hans privata och offentliga uttalanden. (*Stalin, Waiting for Hitler*, s 484)

och på ett annat ställe om samma sak:

Stalin plågades inte av de fasor som bönderna utsattes för under kollektiviseringen, utan av kritiken inom partiet mot honom för dessa fasor. De blev ett mörkt motiv för hans massmord under den hänsynslösa terrorn, som inte möjliggjordes av bolsjevismen, utan drevs på av honom. Det ramskri av utbredda anklagelser som han underblåste återspeglade inte verkligheten eller ens möjliga hot, utan hans egna demoner. (*a.a.*, s 902)

Den roll och betydelse som Kotkin tillmäter Stalin, borde placera Kotkin i den ”totalitära skolan”, snarare än den ”revisionistiska”, där AC placerat honom (s 6).

Men AC och andra pro-stalinister verkar inte ens förstå det – de gillar Kotkin för att han i biografins första del framhäver Stalin och kritiserar hans motståndare. Kotkins och pro-stalinisternas intresse av att framhålla Stalins storhet råkar här sammanfalla, även om det är av olika skäl.

Någon kanske tror att karakteristiken av Kotkin som reaktionär anti-socialist är orättvis och överdriven. Men i del 2 av Stalin-biografien framgår det med all önskvärd tydlighet att Kotkin ser Stalins välde som en bra illustration av uppfattningen att ”socialismen” är omöjlig och bara kan existera som en brutal terrorregim.

Kotkin skriver på ett ställe:

Utan Stalin skulle det inte ha funnits någon socialism, och utan socialism ingen Stalin. (*Stalin, Waiting for Hitler*, s 303)

Kotkin menar således att stalinismen var den enda möjliga ”socialismen”. De mest konsekventa stalinisterna håller måhända med om detta, men jag betvivlar att särskilt många av dem är beredda att acceptera Kotkins syn på Stalin och Stalins Sovjet som det framträder i andra delen av Stalin-biografien.<sup>19</sup>

I första delen av biografien var Stalin fortfarande omstridd, och då var det viktigt för Kotkin att förklara hur Stalin kunde manövrera ut alla verkliga och potentiella motståndare, vilka framställdes som inkompetenta i jämförelse med den skrupelfrie maktmänniskan Stalin. Och eftersom det saknas handfasta fakta så tillgriper Kotkin i stort utsträckning subjektiva omdömen om Stalin och de övriga ledande bolsjevikerna – Stalins motståndare framställs i mer eller mindre ofördelaktig dager.

<sup>18</sup> AC verkar följande själv vara fixerad vid Stalins person, eftersom han ständigt försöker återrädda Stalin – de mindre trevliga sidorna av det stalinistiska Sovjet (såsom personkulten och terrorn) är inte Stalins fel utan de skylls på andra!

<sup>19</sup> Ett utdrag (s 301-9) ur den boken finns på marxistarkivet i svensk översättning, så den som är intresserad kan själv bilda sig en uppfattning om vad för slags figur Kotkin är, se [Terror som statskonst](#).

Men från slutet av 1920-talet, där andra delen tar vid, är Stalin Sovjetunionens obestridde ledare och behovet av att framhäva Stalins roll i maktkampen har försvunnit, och då kan Kotkin övergå till att skildra diktaturen, terrorn, de grova militära och politiska misstagen och allt annat som brukar förknippas med stalinismen och som dagens (och gårdagens) stalinister inte vill kännas vid. Och när det gäller detta så står Kotkin på fast mark och har mycket mer på fötterna än när han med bräckliga argument försökte förklara hur Stalin kunde manövrera ut alla andra.

En detalj i sammanhanget är att AC inte ens verkar ha kännedom om Kotkins *Stalin, Waiting for Hitler*, vars första upplaga kom ut 2017. Eftersom AC:s bok var klar först i början av 2019, borde han ha haft möjlighet att införskaffa och läsa denna andra del av Stalin-biografien. Och om han hade gjort det, hade han kanske varit lite försiktigare med att vara så positiv till första delen.

### **Om tveksamma citat – Stalins ”antisemitism”**

Om man rycker ett citat ur sitt sammanhang, är det stor risk att författarens verkliga ståndpunkt förvrängs. Här ska vi nämna ett sådant, där AC tar den ryske agronomen/biologen Zjores A. Medvedev i anspråk för att försvara Stalin mot anklagelsen för antisemitism (s 497):

Till sist skall här tillfogas att Stalins kritik av Judiska Antifascistiska Kommittén ofta anförs som ”bevis” för hans påstådda antisemitism. Den anklagelsen tillbakavisas av den svurne anti-stalinisten Zhores Medvedev, som inte kan anklagas för att skriva historia till Stalins fördel. ”Stalins antisemitism, som man kan läsa om i nästan alla biografier, var inte religiös eller etnisk eller kulturell. Den var politisk och, uttryckte sig i anti-sionism, inte i hat mot judar”, skriver Medvedev i sin bok om Stalin och den judiska frågan, såsom han citeras av Grover Furr. Antisionism förväxlades redan på 1940-talet med antisemitism.

Varför citeras Zjores Medvedev indirekt via ärkestalinisten Grover Furr? I bokens ”Litteratur i urval” nämns bröderna Medvedevs bok *The Unknown Stalin*, där en artikel av Zjores Medvedev har rubriken ”Stalin as a russian nationalist” (daterad samma år som den ryskspråkiga artikel som Furr citerar). Varför inte citera den i stället, vilket gör det möjligt för läsaren att bättre följa Medvedevs resonemang? Här är det aktuella avsnittet i Medvedevs artikel:

1948 uppträdde ett annat fenomen från det gamla Ryssland – statlig antisemitism. Frågan om Stalins antisemitism är en komplicerad fråga, som ofta har diskuterats i både artiklar och specialböcker som ägnats åt ämnet. Till skillnad från Hitler var hans antisemitism varken etnisk eller rasistisk till sitt ursprung, och inte heller grundades den på religiös fientlighet som i det tsaristiska Ryssland. Även om Sovjetunionen stödde bildandet av staten Israel 1948, blev antisemitismen en officiell politik i den stund det stod klart att Israel var lojalt proamerikanskt. Således kan det förefalla som om Stalins antisemitism i grunden var ”politisk”, även om det bara kan vara ett antagande.

Som framgår tydligt av detta citat (och av resten av Medvedevs artikel) tillbakavisar han inte alls anklagelsen om anti-semitism, tvärtom använder han själv just den benämningen. Och i sin artikel exemplifierar han följande denna antisemitism utförligt med ”läkarkomplotten” 1952-53, då ett antal läkare (de flesta judar) anklagades för att ha planerat mörda Stalin m fl, och där ett stort antal judar kom att dras in i härvan.

Det som Medvedev säger är att *antisemitismen* ”1948 blev officiell politik”. Däremot är det riktigt att han anser att denna antisemitism i grunden var *politisk* (inte rasistisk eller religiös), men eftersom den *inte* bara yttrade sig i ”anti-sionism” (kamp mot denna politiska riktning) utan kom att riktas mot judar som grupp, menar Medvedev att det handlar om antisemitism.

Den tolkning som AC gör, med användning av Furr, är således inte korrekt, utan en förvrängning av Medvedevs uppfattning.<sup>20</sup>

### **Om Brest-Litovsk**

Den som vill veta mer i detalj om vad som skedde i samband med Brest-Litovsk-förhandlingarna finner flera texter om detta på webbplatsen marxistarkiv.se.

Det gäller exempelvis den Carr-text som AC hänvisar till (i *Ryska revolutionen* del 3), men som han uppenbarligen inte läst ordentligt: [Om Sovjetunionens utrikespolitik under den första tiden efter revolutionen.](#)

I *The Bolsheviks in Power* ger Alexander Rabinowitch en mycket väldokumenterad och detaljerad redogörelse – de relevanta kapitlen om fredsförhandlingarna finns i svensk översättning: [Krig eller Fred?](#)

Isaac Deutschers [Den väpnade profeten](#) innehåller ett kapitel (11, ”Brest-Litovskdramat”) om saken.

Även Louis Fischers redogörelse i hans *Lenin*-biografi är läsvärd: [Louis Fischer om Brest-Litovsk](#) (citeras nedan).

Trotskij's version finns i [Mitt liv – försök till en självbiografi](#), ”Kapitel 32. Fred”.

Enligt den officiella stalinistiska beskrivningen av Brest-Litovsk försökte Trotskij och ”vänsterkommunisterna” medvetet sabotera en fredsuppgörelse. Så här framställs det i *SUKP(b):s historia* från 1938:

Trotskij och ”vänsterkommunisternas” grupp bedrev inom partiet en förbittrad kamp mot Lenin och krävde att kriget skulle fortsättas. Dessa personer spelade uppenbart de tyska imperialisterna och kontrarevolutionärerna inom landet i händerna, då de ledde det hela till att utsätta den unga Sovjetrepubliken, som ännu ej hade någon armé, för den tyska imperialismens slag.

Det var ett slags provokationspolitik, skickligt maskerad med vänsterfraser.

Den 10 februari 1918 avbröts fredsunderhandlingarna i Brest-Litovsk. Trots att Lenin och Stalin i partiets CK:s namn yrkade på att freden skulle undertecknas, bröt Trotskij, som var ordförande för sovjetdelegationen i Brest, förrädiskt bolsjevikpartiets direkta anvisningar. Han förklarade att Sovjetrepubliken vägrade att underteckna freden på de av Tyskland föreslagna villkoren och under rättade samtidigt tyskarna om att Sovjetrepubliken inte skulle komma att föra krig och fortsatte att demobilisera armén.

Detta var någonting oerhört. Mera skulle de tyska imperialisterna inte ens kunna fordra av förrädaren mot Sovjetlandets intressen.

Det är inte mycket som är riktigt i ovanstående beskrivning. Här ska vi ge några exempel.

*SUKP(b):s historia* påstår att Lenin och Stalin i partiets CK:s namn gett ”direkta anvisningar” om att underteckna fredsavtalet. Det är en lögn. Något direktiv ”i CK:s namn”, där Lenin och Stalin skulle ha yrkat på ett undertecknande av freden fanns inte. Däremot hade Lenin (inte Stalin) och Trotskij haft ett privat samtal innan avfärden till Brest-Litovsk och hade då kommit överens om att man skulle underteckna om det kom ett *ultimatum*, men *inga* samtida rapporter eller protokoll nämner ett sådant ultimatum.

<sup>20</sup> Som Isaac Deutscher påpekar i den tänkvärda artikeln [Den ryska revolutionen och den judiska frågan](#) är frågan om judarna i Sovjetunionen komplicerad. Judarnas situation genomgick också många förändringar under Stalin-epoken.

Dessutom är argumentationen i *SUKP(b):s historia* märklig, för givetvis kunde inte Lenin (och Stalin) ge direktiv som stod över partibeslut – vid den tiden fanns det ingen diktator som kunde ta saken i egna händer och egenmäktigt ändra antagna partibeslut.<sup>21</sup>

Louis Fischer kommenterar den stalinistiska historieskrivningen i sin *Lenin*-biografi. Han börjar med att citera en stalinistisk version (från den ”Stora sovjetencyklopedin” 1935):

”Den 27 januari (9 februari) 1918 avslöt Tyskland med förrädaren Trotskijs hjälp en separاتفred med den kontrarevolutionära Centrala radan. Samma dag detta fördrag undertecknades lade de tyska imperialisterna fram ett ultimatum för sovjetdelegationen: antingen fortsatt krig eller en annexionistisk fred. Den 28 januari (10 februari) avbröt förrädaren Trotskij fredsförhandlingarna fastän V. I. Lenin och J. V. Stalin i centralkommitténs namn hade instruerat sovjetdelegationen att genast underteckna freden. Förrädaren Trotskij, ledaren för den sovjetiska fredsdelegationen, förklarade mot bolsjevikpartiets uttryckliga order för tyskarna att sovjetregeringen vägrade att underteckna freden och meddelade samtidigt de tyska imperialisterna att sovjetregeringen skulle fortsätta att demobilisera sin armé och att den inte avsåg att fortsätta kriget. Sålunda fick de tyska imperialisterna en ursäkt för väpnad intervention mot den unga men ännu inte starka sovjetrepubliken.”<sup>22</sup>

Sådan var historieskrivningen när Stalins ”personlighetskult” stod på sin höjdpunkt. Lögnerna i denna redogörelse är så många att de inte kan räknas upp. Några av dem är emellertid iögonfallande: Lenin och Stalin kunde inte i centralkommitténs namn ha instruerat Trotskij att genast underteckna freden, eftersom centralkommittén hade röstat *mot* ett undertecknande genast. Tyskarna hade inte lagt fram något ultimatum för sovjetdelegationen; varken den officiella ryska stenografiska uppteckningen (*Mirnye peregovory v Brest Litovske*) eller några andra samtida rapporter eller uppteckningar nämner något sådant ultimatum. Kühlmann hade motsatt sig kejsarens order att ställa ett ultimatum, och han ställde det inte heller. Men de som på Stalins order skrev historia behövde detta obefintliga ultimatum för att skapa intrycket att Trotskij hade brutit sitt löfte till Lenin att underteckna fredsfördraget, om han ställdes inför ett ultimatum.

## Om personkulten

Stalinkulten var extrem. Mängder med städer i Sovjetunionen (t ex Stalingrad, Stalinsk, Stalinogorsk, Staliniri, Stalinabad och Stalino) och senare i Östeuropa (t ex Stalin i Bulgarien, Stalinstadt i DDR, Stalinogród i Polen) uppkallades efter Stalin (för att inte tala om gator, torg och byggnader). Hans porträtt fanns nästan överallt (även i hemmen), mängder av artiklar och böcker höjde honom till skyarna – en av dessa hyllningsskrifter som framställer Stalin som en övermänniska är [J.V. Stalin – bolsjevikernas stålhårde ledare](#), en bok som kom ut 1947 i Sovjet och som ”r-arnas” bokförlag Proletärkultur gav ut på svenska 1972.

Att som AC hävda att alla dessa uttryck för personkulten skedde utan Stalins godkännande är befängt (när Stalin så ville kunde han lägga sig i rena bagateller). Sedan må Stalin då och då ha uttalat sig emot en del uttryck för personkulten – avsikten med dessa lama protester kan snarare tolkas som ett sätt att avbörd sig ansvaret för det skedda. Sanningen är att det inte gjordes någonting för att bli av med personkulten – man skulle t ex enkelt ha kunnat införa en lag som förbjöd att orter m m uppkallades efter fortfarande levande. Stalinkulten spreds till hela den kommunistiska världen. Och kommunistledare i andra länder följde Stalins exempel: Mao, Hoxha, Rákosi, Ceauşescu, Kim il Sung ...

AC förnekar inte personkulten, men försöker framställa den som något nödvändigt ont:

<sup>21</sup> Deutscher nämner Trotskijs ”privata överenskommelse” med Lenin om att underteckna om tyskarna återupptog stridshandlingarna (a.a. s. 223)

<sup>22</sup> *Bolsjaja sovjetskaja entsiklopedija*, 2:a uppl., Moskva 1935, del 6, s. 86. Artikeln *Brestskij mir* i 1:a uppl. (1927) av samma verk innehåller inga av dessa anklagelser mot Trotskij. [Louis Fischers not]



Den som vill förstå historien kan dock inte moralisera över den. För att förstå måste man istället sätta in en företeelse som personkult i ett socialt och kulturellt sammanhang. David Brandenberger gör ett försök: 'Personkulten var en enande mekanism i en tid då de flesta av komponenterna i ett civilt samhälle saknades: en pålitlig byråkrati, en allmän medvetenhet av medborgarskap och politik /.../ och till och med en känsla av psykologisk inkludering'. Det finns säkert fler förklaringar, men ingångspunkten, att personkulten var ett politiskt redskap för att hålla ihop ett sovjet-samhälle med ännu svaga sammanhållande institutioner och identiteter, är åtminstone tänkvärd.

Ett märkligt resonemang. Det torde knappast vara obekant att marxismen gör anspråk på att stå på en materialistisk vetenskaplig grund där religiösa känslor, fördomar och villfarelser inte hör hemma och att marxister därför från allra första början strävat efter att skingra religiösa och andra ideologiska dimridåer, såsom förhärligande och dyrkan av enskilda personer. Att då hävda att personkult kan vara OK under uppbygget av socialismen, för att främja sammanhållningen i ett instabilt samhälle, är minst sagt anmärkningsvärt. Borde inte sådana för socialismen främjande medel inverka menligt på resultatet och motverka de socialistiska idealen? Socialism och kommunism innebär människans frigörelse på alla plan, och i det ingår frigörelse från alla slags religiösa och andra ovetenskapliga vanföreställningar.



Affisch från 1940. Längst upp står: "Tack kamrat Stalin för vårt lyckliga liv!"

## Om socialismen i ett land

De flesta av de ledande bolsjevikerna protesterade mot teorin om ”socialism i ett land” (av de mer kända bolsjevikerna fick Stalin i stort sett bara stöd från Bucharin).

Stalin själv insåg dessutom (uppenbarligen i motsats till AC) att oppositionen aldrig hävdade att alternativet till att ”bygga ett fullständigt socialistiskt samhälle” var att ”ge upp”. Så här sade Stalin i januari 1926 i polemik mot Zinovjev:

Bara det att Zinovjev med socialismens slutgiltiga seger i ett land förstår inte garantier mot intervention och restaurering utan möjligheten att bygga upp det socialistiska samhället. Med socialismens seger i ett land förstår Zinovjev åter ett sådant byggande som inte kan och inte får leda till socialismens slutliga uppbyggande. Att bygga på måfå, att bygga socialismen utan möjlighet att bygga det socialistiska samhället färdigt – det är Zinovjevs inställning.

Att bygga socialismen *utan möjlighet* att bygga den färdig, att bygga fast *man vet att man inte kan bygga färdigt* – i en sådan orimlighet har Zinovjev hamnat. (J V Stalin: *Leninismens problem*, sid. 209)

Detta är grov demagogi. Ingen hade sagt att man skulle ”bygga på måfå” eller att bygget ”inte får” leda till ett fullständigt socialistiskt samhälle. De som hade ett internationalistiskt perspektiv var övertygade om att revolutionen *antingen* förr eller senare skulle segra även i andra länder och då skulle man kunna fullborda socialismen även i Sovjet – *eller* så skulle den till slut misslyckas (som Rosa Luxemburg uttryckte: Alternativen var *Socialism eller barbari*). Det enda som citatet visar är därför att Stalin saknar ett internationalistiskt perspektiv, han vill inte räkna med socialismens seger i andra länder. Alla var överens om att man skulle fortsätta att industrialisera, gynna kollektiva lösningar osv. Det som debatten gällde var det långsiktiga perspektivet där oppositionen vägrade ge upp uppfattningen att revolutionens seger i andra länder spelade en avgörande roll för Sovjetunionens slutgiltiga öde och att många av de problem som man stod inför skulle kunna lösas lättare och grundligare om revolutionens isolering kunde brytas – ju förr desto bättre.

Vidare skriver AC (s 254):

När Stalin lanserade parollen om ”socialism i ett enda land” hänvisade han till Lenin, som fick ge den teoretisk legitimitet, men parollen handlade i grunden inte om teori, utan om nödvändigheten av att ge partiet en gemensam uppgift och ett mål i en situation som var ny och oförutsedd av alla.

Observera att AC verkar klar över att ”teorin om socialismen i ett enda land” är en stalinsk uppfinning, och att Stalin med denna omarxistiska ”teori” försökte ideologiskt motivera den väg som man styrde in på – helt korrekt, men lägg också märke till att Stalin tvärtom hävdade att Lenin var upphovsman till denna teori.

Enligt marxismen krävde socialismens fullbordan att den socialistiska revolutionen segrat åtminstone i de viktigaste kapitalistiska länderna. När Stalin övergav marxismen på denna punkt, utan att försöka vederlägga den klassiska marxismen på denna punkt, då upphörde teorin att vara vägledning till handling. Den blev istället ett sätt att mörklägga verkligheten och därmed vilseleda både partiet och massorna.

Ett intressant resonemang förs av Isaac Deutscher i del två av hans Trotskij-biografi. Han menar att teorin om socialismen i ett land var ett slags svar på Trotskij's teori om den permanenta revolutionen som framhöll att den ryska revolutionens öde i sista hand hängde på att revolutionen spreds utomlands. Bakslagen för främst den tyska revolutionen i början av 1920-talet ledde till att bolsjevikerna kände sig isolerade. Då var det frestande att i stället vända sig inåt. Som Deutscher skriver: Man ”byggde upp ett psykologiskt försvar genom en självgod känsla av att den ryska revolutionen var ’sig själv nog’”. Stalins teori om socialismen i ett land innebar att han ”hyllade den ryska revolutionens självtillräcklighet och gav därmed

partiet en ideologisk tröst för dess frustrerade internationalistiska förhoppningar”.<sup>23</sup> Det ligger mycket i det resonemanget. Men det gör givetvis inte Stalins teori riktigare.

Ett intressant vittne när det gäller dispyten om ”socialism i ett land” är den gamle stalinisten Molotov som var ”trogen” Stalin till sin död. Det betyder dock inte att han höll med Stalin om allt. Detta vet vi eftersom Molotov lät sig intervjuas av den (prostalinistiska) ryske journalisten/författaren Feliks Tjujev under loppet av drygt 17 år. Intervjuerna finns redovisade i boken *Molotov Remembers* (1991). Där framgår att Molotov var kritisk mot teorin om socialismen och kommunismen i ett land. Bl a berättar han att han under 1926 års partikongress skulle ha sagt:

Det är och förblir vårt partis politik att socialismens slutgiltiga seger sker i världsskala...

Molotov förtydligade:

Det har gått fyrtionio år sedan dess, och jag tar inte tillbaka mina ord ens nu. Tanken är korrekt. Vi måste hålla ut. Jag skickade talet till Stalin innan jag publicerade det. ”Har du några kommentarer?”...

Stalin kommenterade det så här: ”Så du vill inta en ståndpunkt mellan mig och Trotskij? Hålla dig mitt i vägen?” Han förstod det helt rätt. Han sade också: ”Ditt [tal] innehåller en profetia.” Och jag tänkte, hur kan vi låta bli att förutspå om vi stöder den internationella revolutionen? Det var min uppfattning, ingen profetia. Men Stalin trodde att det gick att bygga kommunismen i ett land, och sade det vid den 28:e partikongressen. Under kommunismen skulle dessutom staten fortsätta att existera så länge vi var omringade av kapitalismen. Men det är fel, och jag utmanade honom i denna fråga... (*Molotov Remembers*, s 63-64)

Molotov tar upp frågan flera gånger, t ex citerar han (a.a. s 375) Lenin:

Fem år efter Oktoberrevolutionens seger, 1922, skriver han (Lenin): ”En elementär sanning i marxismen säger att socialismens seger kräver gemensamma ansträngningar av arbetarna i flera framskridna länder.” Dvs det är möjligt att gripa makten, det är t o m möjligt att organisera socialistisk produktion, men bara inledningsvis i ett land. För att segra krävs gemensamma ansträngningar. Hittills har inte de framskridna länderna kommit till denna avgörande punkt.

Molotov kritiserar även de uttalanden, där Stalin (i anknytning till sovjetkonstitutionen från 1936) proklamerade socialismens ”fullständiga seger” och hävdade att man var på väg mot kommunismen.<sup>24</sup> Molotov pekar på den kapitalistiska inringningen, att det fortfarande fanns 2 klasser (arbetare och bönder), och att ekonomin fortfarande använde pengar och varor – detta ska inte finnas i ett socialistiskt land, där Molotov menar att principen ”från var och en efter förmåga, till var och en efter arbete” ska råda. Se a.a. sid. 202-208. Molotov har rätt när det gäller detta.

*Lästips: Det finns mycket skrivet om socialismen i ett land och debatten om detta:*

Trotskyj, [Teorin om socialismen i ett land](#) (1926), [Tredje internationalen efter Lenin](#) (1928), samt [Socialism i ett land?](#) (1930) med ett stort antal citat från främst Lenin  
Grigorij Zinovjev, [Om leninismen](#) (1925)

E H Carr, [Debatten om "socialism i ett land"](#).

Franz Marek, [Stalin om Socialism i ett land och Världsrevolutionen](#)

Dessa texter innehåller länkar och tips på fler texter som behandlar olika aspekter av frågan.

<sup>23</sup> Se slutet av andra kapitlet ("Antatemat") i [Den avväpnade profeten](#). I den tryckta versionen av boken är det på s. 115-116.

<sup>24</sup> Detta var något som maoister under 1960-talet och början av 1970-talet kritiserade Chrusjtjov och andra sovjetledare för, men det var således något som Stalin hade framfört långt tidigare.

Se även avsnitten ”Monty Johnstone: Trotskij och debatten om socialismen i ett land” och Mandels svar ”Efterskrift om ”Socialism i ett land” i [Debatt om Trotskij's marxism \(Krasso/Mandel\)](#). Monty Johnstone var medlem i brittiska KP.

### **Om utrensningarna i armén**

För underbygga att anklagelserna mot militärerna var befogade citerar AC följande rader från Deutscher, ”som inte kan anklagas för att springa Stalins ärenden” (s 383):

De närmare omständigheterna kring Tuchtjevskij's konspiration och dess sammanbrott är inte kända. Men alla icke-stalinistiska versioner är samstämmiga på en punkt: generalerna planerade verkligen en statskupp. De gjorde det av egna motiv och på eget initiativ, utan att stå i maskopi med någon främmande makt. Kuppens huvudaktion skulle vara en palatsrevolt i Kreml, vilken skulle kulminera i mord på Stalin. Man förberedde också en avgörande militäroperation utanför Kreml, ett anfall mot GPU:s högkvarter. Tuchtjevskij var den ledande själen i konspirationen. /.../ han var i själva verket den ende av de ledande militära och civila ledarna vid denna tid som i många avseenden liknade den unge Bonaparte och som kunde ha spelat rollen som en rysk förste konsul. Arméns högste politiske kommissarie, Gamarnik, som senare begick självmord, var inblandad i komplotten. General Jakir, Leningrads befälhavare, skulle trygga garnisonens medverkan. Generalerna Uborevitj, befälhavare för västra militärdistriktet, Kork, chef för militärakademien i Moskva, Primakov, Budjennyjs ställföreträdare och chef för kavalleriet, samt ytterligare några generaler var även med i komplotten. [ citatet från Deutschers Stalin-biografi ]

Som påpekats tidigare så är inte Deutscher särskilt välinformerad när det gäller detta. Hans resonemang bygger inte på verifierbara dokument och fakta, utan på rykten och desinformation från olika håll. Och nu vet vi bättre.

Tuchtjevskij-affären beskrivs ganska utförligt i J Arch Getty och Naumov, *The Road to Terror*, s 444 ff. Där konstateras, s 447: ”Det finns inga bevis för att de anklagade officerarna var involverade i någon komplot mot Stalin, trots rykten om motsatsen”.

Intressant i sammanhanget är att marskalk Georgij Zjukov, som brukar åberopas till Stalins försvar när Chrusjtjov och andra kritiserat Stalins agerande under särskilt 2:a världskrigets inledande skede, ansåg att utrensningen av Tuchtjevskij & Co var ett stort misstag och han var drivande när det gällde att rehabilitera dessa militärer efter Stalins död, se t ex Geoffrey Roberts, *Stalins general* (2012), s 63-66.

Stephen Kotkin redogör utförligt för fallet i *Stalin, Waiting for Hitler* (s 377 ff). Även han avvisar allt tal om att militärerna förberett en kupp och skriver att allt tyder på att det var Stalin som beslutat sig för att göra sig av med dem. Vissa forskare har lanserat idén att Stalin ”lurats” att likvidera sina militärer – Kotkin betonar att det inte finns några som helst fakta som understödjer detta.

Till dem som grundligt studerat Röda Arméns historia hör den svenske ekonomihistorikern Lennart Samuelson. Det torde inte vara obekant för AC, eftersom han har inkluderat Samuelsons bok *Tankograd* (2007) i litteraturlistan. Däremot ingår inte *Röd koloss på lerfötter* (1999), som utförligt tar upp Tuchtjevskij-affären. Misstanken inställer sig att AC negligerat denna bok för att dess version är oförenlig med hans. Det må vara hursomhelst med den saken, i vilket fall ska vi här återge ett längre avsnitt ur den boken, ett avsnitt som inte bara smular sönder AC:s version, utan också redovisar vad forskningen kommit fram till när det gäller de rykten och spekulationer som bl a Deutscher baserade sin tolkning på.

### **Lennart Samuelson: Tuchtjevskij-"affären" och terrorn mot Röda armén 1937-1938**

Ur *Röd koloss...*, s 216-225 (bilder, bildtexter och noter har avlägsnats nedan)

En av sovjethistoriens kriminalgåtor är ”Tuchatjevskij-affären”. I maj 1937 arresterades Tuchatjevskij och ställdes den 11 juni tillsammans med sju generaler inför en militärdomstol som dömde dem till döden för påstått högförräderi och konspiration. Det blev upptakten till omfattande utrensningar som försiggick i det tysta under det närmaste året inom hela försvarsmakten och krigsindustrin. På senare år har historikerna bättre än vad som tidigare varit möjligt kunnat analysera omfattningen och följderna av avrättningarna av den högsta försvarsledningen. Att göra orsakerna — Stalins motiv — begripliga ligger utanför det möjligas gräns.

Den militär-politiska scenbilden förändrades drastiskt och oåterkalleligt genom den stora terror som Stalin med hemliga polisen som redskap inledde mot olika grupper i det sovjetiska samhället under åren 1937-38. Sedan enstaka officerare arresterats under 1936 och förhört beträffande sina kontakter med den tidigare trotskistiska oppositionen inom partiet började hemliga polisens förhørsledare samla ”bevis” mot den högsta militärledningen. Det är numera klarlagt att bekännelser som framtvingades under brutal tortyr från oskyldigt arresterade var det enda underlag som fanns för anklagelserna. Tidigare förekom en annan tolkning av upptakten till utrensningarna inom försvaret. Antingen skulle någon inom den nazityska ledningen ha lyckats dupera Stalin att en tysk-sovjetisk konspiration ägde rum bakom ryggen på den sovjetiska statsledningen eller att några marskalkar och generaler inom Röda armén försökt få till stånd ett regimskifte. Det förekom ofta spekulationer om hemliga tysksovjetiska kontakter i mitten av 1930-talet, och dessa rykten spreds via både diplomatiska kanaler och pressen. En dylik hemlig rapport som utarbetats inom franska generalstaben hamnade 1935 via okända kanaler på den sovjetiska underrättelsechefen Semjon Uritskijs bord. De fantasi-fulla berättelserna om en generalskomplott avfärdades kortfattat av Uritskij, Det ”bonapartistiska” mönstret i den ryska revolutionen hade spökat redan i början av 1920-talet. Men inget nu tillgängligt material styrker någon av dessa hypoteser om orsakerna till de blodiga utrensningarna inom Röda armén. Memoarer av tyska officerare utgjorde grunden för hypotesen att Stalin skulle utsatts för en komplott genom att av nazisterna förfalskade dokument skulle ha riktat hans misstänksamhet mot arméledningen.

Sedan Tjeckoslovakiens president Edvard Beneš på 1940-talet, liksom Winston Churchill i sina memoarer, hävdade att de båda 1937 skulle ha känt till en ”nazitysk-sovjetisk militär konspiration” har olika ”detaljer” lagts till skildringarna. Före detta nazityska officerare skrev på 1950-talet om de förfalskningar av ryska dokument som Gestapo skulle ha åstadkommit för att dupera Stalin och om vilka spionvägar över Prag och Paris de skulle ha använt. Merparten av dessa spännande skildringar kan i ljuset av vad som framkommit ur de ryska arkiven förpassas till detektivromanernas värld; som mycket annat i sovjethistorien före 1991 baserades de på uppgifter som aldrig gick att verifiera eller som visat sig vara felaktiga. Litteraturen från 1960-talet hade ytterst få uppgifter baserade på hårddata rörande omständigheterna kring Tuchatjevskijs avrättning 1937. Ur de militärjuristers protokoll som upprättades på 1950-talet är det numera känt att offren för terrorn anhölls successivt och avtvingades fabulerade ”erkännanden” om spioneri för praktiskt taget vilka utländska makter som helst, alldeles utan minsta grund. Stalin och Vorosjilov följde dagligen vilka nya ”erkännanden” som avtvingats offren under deras torterares övervakning. Vissa officerare vägrade underteckna förhørsledarnas protokoll eller ange några andra; de blev bokstavligen lemlästade.

Det råder alltså inget tvivel om att den stora terrorn, vare sig den riktade sig mot enskilda personer eller hela grupper av ”folkfiender”, stod under direkt kontroll av Stalin och hans sekretariat. Det finns föga skäl att tro på några ”spontana” initiativ underifrån eller hämndaktioner på basplanet, vilket var en alternativ tolkning av de massomfattande terroraktionerna på 1930-talet.

Under glasnost kom flera sovjetiska artiklar som behandlade problemet: vad hade föranlett Stalin att avrätta sina generaler? Var det paranoia och maktbegär eller en skickligt genomförd nazistisk komplott som lurade NKVD?

Visserligen hade Tuchtjevskij och andra ledande officerare velat ha en bättre arméledning genom att föreslå Vorosjilovs avsättning. Men någon militär komplott eller kupp existerade inte. Vorosjilovs egen roll i utrensningarna tyder på att han spelade med när hans rivaler om makten likviderades och att han accepterade Stalins resonemang om att "folkets fiender", "sabotörer" och "spioner" hade nästlat sig in även i armén. Otaliga brev från fängslade officerare som kom till Vorosjilov lämnades obesvarade. Hemliga polisens arresteringsorder godkändes av honom till punkt och pricka.

Tuchtjevskij hade i början av maj 1937 avskedats från sin post som vice folkkommissarie och utnämnts till chef för Volga militärområde. Han arresterades den 25 maj i staden Kujbysjev och fördes till Moskva för förhör. Han pressades att erkänna sig skyldig till anklagelser för att ha spionerat för Wehrmacht och för att ha planerat en statskupp. Från förhören finns bevarade dels själva erkännandet som Tuchtjevskij undertecknade, dels en lång bekännelse-skrift som förhørsledarna sammanställt efter hans redogörelse för olika möten och krigsplaner. Den har publicerats med rubriken "Nederlagsplanen". I denna redogjorde Tuchtjevskij huvudsakligen för de val en potentiell fiende hade för att nå Moskva. Uppenbarligen är det material som publicerats identiskt med vad förhørsledarna nedtecknat eller rentav i stora stycken vad Tuchtjevskij själv skrivit. Men hans krigsplaner syftade till att stärka Sovjetunionens försvar, inte till att undergräva det.

Ända sedan Arthur Koestler skrev romanerna *Natt klockan tolv på dagen* och *Yogin och kommissarien* har man undrat över varför de anklagade erkände sig skyldiga till brott som alldeles uppenbart inte kunde ha utförts av dem. Beträffande Tuchtjevskij, som bröts ner och inom ett par dagar medgav sin "konspiration med tyska generalstaben", vet man den troliga orsaken. Efter att han till en början avfärdat alla absurda anklagelser förde NKVD-officerare in hans 13-åriga dotter Svetlana i rummet och hotade att utsätta henne för tortyr. "För bort henne, jag är beredd att erkänna", sade marskalken. De runda bruna fläckar på pappret, som rättsmedicinsk expertis tjuugo år senare kunde konstatera var blod, vittnar om att han även kan ha utsatts för fysisk tortyr.

Den 11 juni 1937 hölls en process bakom lyckta dörrar mot Tuchtjevskij, generalerna Jakir, Kork och Uborevitj och övriga anklagade. Mitt emot dem satt Sjaposjnikov, Budjonnyj, Blücher och andra generaler ur högkvarteret. Nästa dag arkebuseras de anklagade. Redan på morgonen den 11 juni hade tidningarna runt om i Sovjetunionen skrivit om processen och dödsdomarna. Det var bara en i raden av skenrättegångar. Men efter denna process skedde arresteringar och avrättningar utan någon glasnost. Arkebuseringen av Tuchtjevskij blev "startskottet" för terrorn mot officerskåren. I en resolution från folkkommissariatet för försvaret uppmanades alla i Röda armén att avslöja personer som varit förbundna med de anklagade och som ingått i en "militär-fascistisk konspiration". Under drygt ett års tid fram till hösten 1938 arresterades och avrättades tusentals officerare. Utrensningen drevs av hemliga polisen. Stalin kontrollerade alla listor. Vorosjilov tycks inte ha försökt rädda några av dem som vände sig till honom. "Ta alla uslingarna. V." Så signerade Vorosjilov uppgivet en förfrågan om nya arresteringar från säkerhetspolisen.

Följderna av terrorn och massavrättningarna av höga officerare blev ödesdigra. Den förut relativt fria debatten om strategi och operationskonst stryptes; de högsta ansvariga för doktrinen om djupoperationer hade ju "avslöjats" som tyska spioner och sabotörer. Deras arbeten drogs bort från bibliotek, bara omnämmandet av deras namn var anatema.



De första fem sovjetiska marskalkarna (1935). Främre raden (från vänster): Tuchatjevskij, Kliment Vorosjilov och Vasilij Blücher. Bakre raden: Semjon Budjonnyj och Alexander Jegorov. Av dessa överlevde bara Budjonnyj och Vorosjilov utrensningarna.

Det har rätt osäkerhet om hur många högre officerare som föll offer i Stalins utrensningståg. Tack vare de forskningsinsatser som gjorts under de senaste åren, bl. a. av den ryske militärhistorikern Oleg Suvenirov, kan man idag med mycket större säkerhet fastställa hur terrorn drabbade olika grupper inom Röda armén. Däremot har vi ännu inte någon klar utvärdering av de kvalitativa förändringarna i den militära planeringen, hur ledarskap och kompetens förändrades när tusentals höga officerare avlägsnades. Det mesta tyder på en kraftig försvagning av all den initiativkraft som funnits tidigare. Ännu mindre kan vi finna underlag som skulle göra Stalins och säkerhetspolisens agerande begripligt, i den meningen att de handlade utifrån en inbillad rationell bedömning.

De mest skiftande, ofta löst underbyggda siffror har varit i omlopp vad gäller omfattningen av den "stora terrorn" 1937-38, särskilt utrensningarna inom Röda armén och Röda flottan. Längre förekom uppskattningen att 30 000-35 000 man skulle utsatts för repression under de två åren 1937-38. Den uppgiften kom från en kommission som Chrusjtjov tillsatte. Kruket var att kommissionen inte urskilde vilka typer av straff som utdelades: allt från enbart avsked, disciplinstraff till GULAG och dödsstraff räknades in. Under tiden fram till 1980-talets slut vann denna siffra hävd i historieskrivningen. Sedan dess har rapporter från Röda arméns personalavdelning blivit kända. Bland dem finns översikter gjorda 1940 som visade hur många inom armén som avskedats och arresterats av politiska skäl under 1937-38. Då framkom att ungefär 35 000 mist sina arbeten under åren 1937-38. Men i många fall rörde det sig om avskedanden för fylleri, försummelser och mindre brott samt avgång av åldersskäl eller sjukdom. Enligt denna rapport från 1940 skulle drygt 11 000 officerare ha arresterats 1937-38. På brigad-, divisions- och kårnivå uppgick antalet avrättade, döda under förhör eller genom självmord till drygt 900 generaler och överstar. Det saknas ännu tillförlitliga uppgifter om hur

terrorn drabbade övriga delar av arméns och flygets officerskår. Utrensningarnas hela omfattning inom flottan har inte kartlagts. Under 1939-40 omprövades hundratals domar, och ofta hårt nedbrutna officerare återtog i tjänst. Den blivande marskalk Konstantin Rokossovskij hörde till de omprövade offer, och den sedermera mest kända, som överlevde.

Dessa nya uppgifter föranledde den amerikanske historikern Edmond Reese att omtolka Röda arméns historia och katastrofen 1941. Orsakerna till nederlagen skulle enligt honom inte endast vara att Stalin ”halshuggit” officerskadern, utan att utbildningen av officerare över huvud taget inte kunnat hålla jämna steg med arméns expansion.

Genom Suvenirovs undersökningar av hur arresteringar, förhör och avrättningar av officerare runt om i militärområdena gick till och hur uppgifterna om en ”fascistisk-militär komplot” spred förstämning, missmod och villrådighet inom arméns breda lager har vi för första gången fått ett betydligt bättre faktamaterial. Det visar att även om det kvantitativa omfånget inte är vad det tidigare uppskattats till så drabbades otaliga ledningsorgan och utbildningsanstalter inom försvarsmakten av terrorn.

Det var ett talesätt bland sovjetiska militärer att ”utan 1937 hade vi inte haft 1941”. Många av de under 1937-38 utrensade officerarna hade djupa kunskaper om tysk krigskonst och hade kunnat förhindra ett tyskt anfall eller parera det bättre. Många avrättade kände personligen många tyska officerare från tiden för det hemliga samarbetet mellan Röda armén och Reichswehr. Även om inget annat i historien ändrats, och Hitler föreslagit sin officerskår att anfälla Sovjetunionen, skulle deras högst hypotetiska närvaro 1940-41 ha inneburit en annan beredskap. De hade bättre kunnat förutse tyska avsikter, de hade bättre följt med den tyska militära utvecklingen och hade erfarenhet av att leda stora operationer under ryska inbördeskriget, i Kina, Spanien och Japan.

Efter utrensningarna blev Boris Sjaposjnikov ny chef för den sovjetiska generalstaben. Självfallet hade man tid för en uppdatering av de olika krigsfallen Tyskland och Tyskland-Polen. Genom att erfarna officerare som Sjaposjnikov fanns kvar i ledningen bibehölls trots allt en grundläggande kompetens. Men alltför många officerare hade blivit befordrade till poster som de saknade förutsättningar att klara.

För Sovjetunionens internationella anseende som militärmakt var terrorn förödande. Om anklagelserna mot officerarna 1937 och senare var sanna, resonerade man i Väst, hur skulle man då kunna lita på Röda armén som allianspartner mot Nazityskland? Omvänt: om Stalins anklagelser mot hans generaler var falska, hur skulle man kunna ingå förhandlingar med en statschef som låtit avrätta sin arméledning? Den svenske socialdemokraten Zeth Höglund frågade i en artikel sommaren 1937 om sovjetarmén, precis som en gång tsarens, blivit en ”koloss på lerfötter”.

### ***Om oppositionsblocket och Moskvarättegångarna***

Om ”oppositionsblocket” skriver AC:

Ny forskning visar att denna ”privata” opposition formerade ett gemensamt ”oppositionsblock” redan 1932, som initialt inkluderade kvarvarande anhängare till Trotskij respektive Sinovjev; ett ”trotskistiskt-sinovjetiskt block”, som det hette under den första Moskvarättegången fyra år senare. Detta ”förenade block” upprättade snabbt kontakter också med den tidigare högeroppositionen, vid denna tid samlade kring Michail Rijutin, som 1932 spred ett manifest riktat mot ”den andra revolutionen”, känt som ”Rijutins plattform”. Det var uppenbart själva oppositionen som förenade blocket, inte föregiven ”vänster”- eller ”högerkritik”.

För att ingen skall tro att ovanstående är ett ”stalinistiskt påhitt” skall sägas att bevisen för blockets existens och för initiativtagarnas kontakter med Trotskij i exil har hittats i USA, närmare bestämt i Trotskij-arkivet på Harvarduniversitetet och i Hooverinstitutionens arkiv på Stanforduniversitet,



där de grävts fram och redovisats av den trotskistiskt orienterade forskaren Pierre Broué. Att det verkligen fanns ett "trotskistiskt-sinovjetiskt block" behöver därför inte längre ifrågasättas. Frågan är snarare om blocket var så farligt som Stalin och hans anhängare uppfattade och framställde det som. Pierre Broué har inte funnit några dokumenterade bevis för att blocket hyste några terroristiska planer eller att det upprättade några kontakter med främmande makter, vilket de åtalade anklagades för under den första Moskvarättegången. Frånvaron av sådana bevis i Trotskijs efterlämnade papper säger dock ingenting; fanns sådana planer och sådana kontakter hade den erfarne konspiratören Trotskij naturligtvis inte satt dem på pränt och hade han gjort det av misstag, så hade han (eller någon annan) rensat ut det ur arkivet. (s 375-6)

Att det fram till hösten 1932 förekom kontakter mellan Trotskij och oppositionella är belagt. Men som redan konstaterats i huvudartikeln, så var kontakterna ganska lösa och flyktiga och ledde egentligen bara till att Trotskij vid flera tillfällen fick inside-informationer om läget i Sovjet, vilka sedan användes för artiklar i den ryska *Oppositionsbulletinen*. Från hösten 1932 blev det dock i stort sett omöjligt att upprätthålla några kontakter, eftersom trycket mot de oppositionella i Sovjet ökade – många förvisades eller fängslades eller så inskränktes deras rörelsefrihet på andra sätt.

Som Broué (och andra som studerat arkiven) påvisat, så fanns inget som tydde på "terroristiska planer". Och att bristen på sådana bevis skulle berott på att Trotskij och andra inblandade lyckats rensa ut alla spår av sådant ur sina arkiv är inte särskilt troligt. Trotskijs son Sedov hade fö en stalinistisk agent, Mark Zborowski ("Etienne"), som närmaste medarbetare. Och om det hade förekommit sådana kontakter, då borde det även ha funnits sådana dokument i Sovjet – således måste alla inblandade också där lyckats göra sig av med alla komprometterande dokument. Och att den ryska säkerhetspolisen, som noga bevakade alla "oppositionella", och kontrollerade posten, inte kunde få fram ett enda dokument av detta slag är i sig avslöjande.

Och så allra sist: Under 1:a Moskvarättegången (den 22 augusti 1936) påstod åklagaren Vysjinskij att man faktiskt hade ett dokument som visade Trotskij terroristiska avsikter:

Därför skrev Trotskij i mars 1932 i ett anfall av kontrarevolutionärt raseri ett öppet brev med uppmaningen att "röja Stalin ur vägen" (detta brev blev funnet i ett hemligt fack i G[H]olzmanns resväska och är lagt till handlingarna som indicium).<sup>25</sup>

Som Trotskij påpekade i "moträttegången" i Mexiko 1937 så var detta "Öppna brev" just ett *öppet* brev, daterat 1 mars, som skickats till den sovjetiska centrala exekutivkommittén och som publicerats i en mängd tidningar, inklusive i ryska *Oppositionsbulletinen*!<sup>26</sup> Uppmaningen var i själva verket ett citat ur Lenins "testamente", där Lenin uppmanat till att *avlägsna* (eng. remove) eller *förflytta* (den svenska översättningen) Stalin från posten som generalsekreterare. Vysjinskij förvränger det till att Trotskij uppmanade till att fysiskt "röja Stalin ur vägen".

Detta visar att man mycket väl kunde hitta "komprometterande" dokument – men det är samtidigt avslöjande att detta brev, förutom att det hade publicerats i vanlig press redan 1932, visar sig ha en helt annan innebörd än den som Vysjinskij försöker påskina. Hela brevet finns i svensk översättning på marxistarkivet: [Öppet brev till CEK](#).

Innan vi lämnar Moskvarättegångarna och "den stora terrorn" bör vi säga några ord om terrorns omfattning.

Innan sovjetarkiven öppnades spekulerades det, på mer eller mindre goda grunder, om hur många som dog som resultat av svälten i början av 1930-talet (åtminstone till stor del en konsekvens av tvångskollektiviseringen), hur många som av politiska skäl hamnade i arbetsläger, hur många som avrättades osv. När man fick tillgång till arkiven fick man åtminstone en god uppfattning om storleksordningen av de olika kategorierna, även om viss osäkerhet kvarstår och nya frågor uppstod. I själva verket

<sup>25</sup> Protokoll från 1936 års Moskva-rättegång., s. 71

<sup>26</sup> Se [Fallet Leo Trotskij](#) s. 407-8

kommer man nog aldrig att kunna få fullständig klarhet, eftersom även arkiven har brister och det finns flera grupper av drabbade som av olika skäl hamnat mellan stolarna.

I ett appendix till boken *The Road to Terror* (s 587-94) redovisas och kommenteras antalet offer för terrorn som det framgår ur arkiven. Där ges också i tabellform (s 588) detaljerade uppgifter om fångslanden och domar under åren 1921-39. Tabellen, samt andra uppgifter från detta appendix återges i artikeln [Historien om Alexander J Tivel](#) (se sid 1-3, särskilt not 4), varför vi avstår från att upprepa dem här.

Däremot kan det vara av intresse att ta del av vad Kotkin har att säga om saken i *Stalin, Waiting for Hitler* (s 305). Han grundar sig på samma arkivmaterial som Getty & Naumov i *The Road*:

Också med stalinistiska mått var blodbadet hisnande. Toppnoteringen för avrättningar i Sovjetunionen – 20 201 – hade nåtts 1930 under kampanjen mot kulakerna. Under de tre åren mellan 1934 och 1937, en tid som inbegrep massrepressalier för mordet på Kirov, rapporterade NKVD att 529 434 personer arresterats, däribland 290 479 för kontrarevolutionära brott och att 4 402 av dem avrättats. Men bara för de två åren 1937 och 1938 skulle NKVD rapportera om 1 575 259 arresteringar, varav 87 procent för politiska förseelser, och 681 692 avrättningar (siffran över landets befolkning i arbetsför ålder låg kring 100 miljoner). Eftersom ett oklart antal av dem som dömts till fängelse också avrättades, och många andra dog under förhör eller transporter och därmed hamnade utanför siffran över avrättningar, låg det antal som 1937-38 direkt dog i händerna på den sovjetiska hemliga polisen sannolikt närmare 830 000.<sup>27</sup>

Lägg märke till att Kotkin, i likhet med de flesta andra som studerat saken närmare, menar att antalet dödliga offer för terrorn är större än vad som framgår av arkivsiffrorna för antalet dödsdömda.

## Partidemokratin

AC framhåller flera gånger att Stalin i själva verket var en varm förespråkare för ökad demokrati och att hans strävanden därvidlag inte blev verklighet berodde på att andra satte stopp. Några handfasta bevis för detta finns dock inte och därför går det inte att ta dessa resonemang på allvar.

Det finns andra aspekter av demokratifrågan som är lättare att kontrollera och det är partidemokratin. Ett mått på detta är antalet centralkommittémöten och partikongresser, där andra än Stalin och hans närmaste krets åtminstone i teorin hade möjlighet att framföra sin mening och påverka politiken.

Generellt gäller att båda blev alltmer sällsynta. CK-möten hölls till en början flera gånger om år. Enligt de siffror som AC själv redovisar (s 485) hölls 135 CK-möten mellan 1919 och 1940 (6 om året i genomsnitt), medan det under perioden 1941-1952 hölls bara 6 (ytterligare ett som hade planerats till oktober 1941 blev inställt), dvs i genomsnitt bara ett vartannat år. Siffrorna blir ännu mer påfallande om man betänker att det mellan februari 1947 och augusti 1952 (dvs i över 5 år) inte hölls något CK-möte överhuvudtaget. Det sista CK-mötet (oktober 1952) hölls f ö i anslutning till det årets partikongress.

<sup>27</sup> Sovjetisk terrorstatistik är tveksam, men ger ändå en fingervisning om omfattningen. Vi kommer aldrig att få veta hur många av dem som misshandlades till döds under förhören som blev bokförda som döda i hjärtattacker, till exempel. Officiellt var avrättningarna nästan jämnt fördelade på de förfärliga åren 1937 (353 074) och 1938 (328 618). Siffran gäller både politiska och vanliga brott. Under de två åren avkunnades 91 procent av alla dödsdomar för politiska brott mellan 1921 och 1940. GARF, f. 9041, op. I, d. 4517, I. 201-5 (rapport från slutet av 1953) Vinogradov, *Genrich Jagoda*, sid. 26, Lukjanov, "Massovyje repressiv opravdany byt' ne mogut", sid. 120 (data från en undersökningskommission 1962-63), Popov, "Gosudarstvennyi terror", Ellman, "Soviet Repression Statistics", Chaustov, "Deiatel'nost' organov", sid. 477-78 (TsA FSB, f. 8, op. 1, d. 80,1. 57-8, 61-2). Siffran 1,575 miljoner inkluderar inte arresteringar gjorda av vanlig polis (milis). [ Detta är *Kotkins not* ]

Vad gäller partikongresserna så är siffrorna ännu mer talande. Under åren 1917-1925 hölls kongresser årligen, men sedan kom de alltmer sällan: 15:e (1927), 16:e (1930), 17:e (1934)<sup>28</sup>, 18:e (1939) och 19:e (oktober 1952). Mellan de 2 sista kongresserna förflöt således 13 år (och 2:a världskriget).

Från stalinistiskt håll har det gjorts flera mer eller mindre krystade försök att bortförklara dessa fakta. AC anför t ex Grover Furrs hugskott att ”de uteblivna CK-mötena var ett led i Stalins strävan att få bort partiet från den direkta förvaltningen av staten”, men han finner inte den teorin särskilt övertygande, vilket man får hålla med om. Och även om den vore riktig så säger ju det en hel del om Stalins diktatoriska beteende, att han tog sig rätten att strunta i vad partiets medlemmar tyckte och tänkte. Skulle det tyda på ett demokratiskt sinnelag?

## Den kommunistiska världsrörelsen

Den sovjetiska utrikespolitiken handlade givetvis om mycket mer än Sovjetunionens relationer till den kapitalistiska omgivningen, främst de stora imperialistiska staterna (Tyskland, Storbritannien, Frankrike, Japan och USA). Även relationerna till arbetarrörelsen och revolutionära rörelser i hela världen var viktiga, och där spelade *Kommunistiska internationalen* (Komintern) fram till 1943, då den formellt upplöstes, en viktig roll.

Frågeställningar om detta får en mycket styvmoderlig behandling i AC:s bok – det är bara delar av kapitel 9 (”Utrikespolitik och proletär internationalism”) som ägnas detta viktiga ämne. Exempelvis sägs ingenting om spanska inbördeskriget, som såväl Sovjetunionen (via militära rådgivare, vapenleveranser m m) som Kommunistiska internationalen (bl a via Internationella brigaderna) var direkt involverat i under åren 1936-1939.

Det är egentligen bara tre saker som AC ganska ytligt berör: kampen mot den framväxande nazismen i Tyskland, den kinesiska revolutionen och upplösningen av Komintern. Nedan kommenteras först hur AC behandlar dessa tre problem.

Under huvudrubriken ”Andra frågor” behandlas slutligen andra frågor som rör Kommunistiska internationalen, revolutionära rörelser m m, och som AC lämnat därhän (tyska revolutionen, spanska inbördeskriget, och utvecklingen efter 2:a världskriget, med bl a inbördeskriget i Grekland och konflikten med Jugoslavien). Där finns många lästips.

### 1. Kampen mot nazismen i Tyskland

AC tar upp nazismens framväxt i Tyskland och kampen mot denna, men det avsnittet (s 229-233) är riktigt dåligt. Där erkänns att det tyska kommunistpartiet (men givetvis inte Komintern) förde en delvis felaktig politik. Men samtidigt försöker AC bagatellisera felen, bl a genom att felaktigt påstå att Thälmann framförde seriösa förslag till de tyska socialdemokraterna om ett gemensamt agerande (enhetsfront) mot nazisterna.

För Kominterns egen värdering, se dokumentet [Tysklands Kommunistiska Parti och kampen mot fascismen perioden 1928-35](#), som publicerades i februari 1935. Detta dokument har kompletterats med en inledning som påvisar hur man försöker blanda bort korten. Där finns

<sup>28</sup> Av de 139 som valdes till CK vid denna ”segrarnas kongress” (som den kallades i *Pravda*) arresterades 98 (Volkogonov, *Stalin*, s 310, påstår att alla avrättades). Av de 1966 kongressdelegaterna arresterades 1108. Dessa siffror gavs första gången av Chrusjtjov i hans ”hemliga tal” 1956.

Kotkin redogör ganska utförligt för segrarnas kongress i *Stalin, Waiting for Hitler* (s 155 ff). Se även Naumov & Getty, *The Road to Terror* (s. 128-34).

Terrorn under åren 1936-38 drabbade även hårt ungdomsförbundet Komsomol (där 72 av centralkommitténs 93 medlemmar greps), liksom partiets och Komsomols regionala, distrikts- och lokala organisationer.

Det är således ingen tillfällighet att Naumov & Getty gav sin bok undertiteln ”Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939”.

också länkar till flera artiklar som diskuterar olika aspekter av detta problem. Fler böcker och artiklar återfinns här: [Kampen mot nazismen](#).

Om utvecklingen i Tyskland efter första världskriget fram till c:a 1928, se avsnittet ”Tyska revolutionen”, under ”Andra problem” nedan.

## 2. Kinesiska revolutionen

Som man kan förvänta sig (s 234-239) menar AC att Komintern och Stalin förde en i det stora hela korrekt politik. Vi håller inte med.

Den enda överraskningen (?) är att AC noterar att det faktiskt förekom motsättningar mellan Mao och Stalin/Komintern och att Mao ibland både ifrågasatte och struntade i direktiven från Moskva. Det är också riktigt att, som AC skriver, Stalin & Co fruktade att en seger för revolutionen i Kina skulle provocera imperialismen (s 238) och bl a av den anledningen ville hålla tillbaka revolutionen och i stället förespråkade en enhetsfront med Chiang Kai-sheks borgerliga Guomindang.

Om Mao hade följt dessa råd skulle det inte blivit någon revolution i Kina. Men det är inget större problem för AC, ty Stalin erkände senare (inför jugoslaverna) att han gett kineserna dåliga råd. AC tillägger ”Så var den ofelbare [dvs Stalin] inte ofelbar, åtminstone inte i egna ögon” (s 239). AC använder således denna historia för att påpeka (surprise!) att Stalin faktiskt kunde ha fel och t o m erkänna det (surprise, surprise!). Fattas bara annat – inte ens Stalin kunde väl blunda för en segrande revolution. Eller menar AC att Stalin i stället hade kunnat ljuga om att han givit ”dåliga råd”?<sup>29</sup>

En annan sida av problemet (men den aspekten saknas nog i AC:s föreställningsvärld) är att Stalin överhuvudtaget inte gillade revolutioner som skedde av egen kraft – förutom av den tvehågsna inställningen till den kinesiska revolutionen så illustreras detta av den tillbaka-hållande sovjetiska politiken under spanska inbördeskriget, grekiska inbördeskriget efter världskriget och försöken att få bukt med Titos Jugoslavien i slutet av 1940-talet.<sup>30</sup> Även relationerna till Maos Kina var ansträngda under Stalins sista år.

## 3. Europa under och efter Andra världskriget

Under 2:a världskrigets slutskede och fram till Stalins död skedde stora omvälvningar såväl i Västeuropa som – och i synnerhet – i Östeuropa.

I Västeuropa, särskilt i Frankrike och Italien hade kommunistpartierna stark ställning och ingick även i regeringarna, men förde en defensiv politik och blev till slut tillbakaträngda.

I Östeuropa, som till stora delar var ockuperat av sovjetiska trupper, blev utvecklingen mer drastisk.

I Grekland utbröt inbördeskrig som avslutades först 1949 och där Stalin & Co vägrade stödja de kommunistledda styrkorna (man hade kommit överens med västmakterna om att Grekland tillhörde västsfären).

I de delar som tillhörde den sovjetiska intressesfären och som till stora delar ockuperades av sovjetiska trupper, genomfördes snart en ”revolution uppifrån” – den mest kända av dessa skedde i Tjeckoslovakien i början av 1948 (”Pragkuppen”). Dessa händelser följdes av om-

<sup>29</sup> Om kinesiska revolutionen på marxistarkivet: [Kina innan revolutionen](#). Kinesernas tidvis ansträngda relationer till Stalin och den sovjetiska politiken dokumenteras i [Mao, KKP och frågan om Stalin](#).

<sup>30</sup> I [Ryssland efter Stalin. Del 1 – Bokslut över en era](#), kapitel 5 ”Arvet från stalinismen – Utrikespolitiken”, diskuterar Isaac Deutscher huvuddragen i Sovjetunionens och Kominterns politik och exemplifierar med den kinesiska revolutionen och Jugoslavien, samt politiken i Europa under och efter 2:a världskriget.

fattande repression genom rättegångar liknande Moskvarättegångarna, där ett stort antal ledande kommunister åtalades och dömdes till döden för kontrarevolutionära brott.

I slutet av 1940-talet skedde också den första allvarliga brytningen i den kommunistiska världsrörelsen, då Moskva bröt med Belgrad och Titos Jugoslavien sattes i karantän, allt under kraftiga applåder från Enver Hoxhas Albanien.<sup>31</sup>

AC diskuterar ingen av dessa mycket viktiga händelser.

## 4. Andra problem

### a) Kommunistiska internationalen

För en historik över Komintern och dess efterföljare Kominform, se *Fernando Claudíns Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 1* och *Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 2*. Författaren var en f d ledande medlem av det spanska kommunistpartiet – han var influerad av maoismen (men inte på samma extrema sätt som de maoistiska grupperna).

Den franske historikern *Pierre Broué* har skrivit ett omfattande arbete om Komintern. Marxistarkivet har översatt delar av denna bok. De avsnitt som finns för närvarande är: [Komintern fem år senare](#) (kapitel 17 – Om kaderproblemet) [Kommunistiska Internationalen 1926-1933](#) (kap. 23-25 – Huvudsakligen om Kominterns ultravänsteristiska ”tredje period”, med bl a nazismens seger i Tyskland) [Kommunistiska Internationalen 1933-1938. Folkfrontspolitiken.](#) (kap 29-31) [Motorsågsmassakern](#) (kap 32 – om utrensningarna i Komintern under ”stora terrorn” 1936-38) [Kommunistiska Internationalen och Andra världskriget](#) (kap 33-34) [Dödsbudet. Upplösningen av Komintern](#) (kap 35)

AC sväljer den officiella stalinistiska förklaringen till varför (och hur) upplösningen av Komintern gick till. Det hela kryddas med utdrag ur Dimitrovs dagbok och brevväxling. För den som vill tränga in i denna problematik finns bra material på marxistarkivet, se t ex den sista artikeln ovan av Pierre Broué, samt [Upplösningen av Komintern – ur Moskvas och de svenska kommunisternas synvinkel](#), som dokumenterar den förvirring som åtgärden skapade inom kommunistpartierna.

### b) Tyska revolutionen

Utvecklingen i Tyskland under 1920-talet behandlar inte AC alls. Ändå är den misslyckade tyska revolutionen av utomordentlig betydelse för den senare utvecklingen. Och för utarbetandet av en revolutionär strategi och taktik finns mängder av lärdomar som kan dras av den tyska kommunistiska rörelsens misstag och framgångar (även om de senare är mer begränsade). Tyvärr är studier av denna period och särskilt den kommunistiska rörelsen ett sorgligt försummat kapitel. Detta trots att det för oss i den utvecklade, industrialiserade, kapitalistiska världen finns mycket mer erfarenheter att hämta från den tyska revolutionens misslyckanden än från ”folkkrig” och gerillakrig i ”tredje världen”, eftersom Tyskland var ett utvecklat kapitalistiskt land med stor arbetarklass och arbetarrörelse, med demokratiska traditioner osv, förhållanden som mycket mer liknar situationen i Europa och Amerika (inklusive dagens Sydamerika). Därför ges i det följande ganska många lästips om Tyskland.

Under rubriken [Tyskland](#) finns en hel del material om detta ämne på marxistarkivet.

---

<sup>31</sup> Detta att Stalin stödde Hoxhas nationalistiska fraktion i det albanska kommunistpartiet mot de som vill ha ett nära samarbete med Jugoslavien, var otvivelaktigt starkt bidragande till de nära banden mellan Hoxhas Albanien och Stalins Sovjet. Och hatet mot ”titoisterna”, dvs Jugoslavien, var likaså en starkt bidragande orsak till den albanska brytningen med Sovjetunionen under Chrusjtjov-epoken, då Moskva försökte närma sig Jugoslavien efter Stalins död. Enver Hoxha skrev senare en bok på över 600 sidor om ”Titoisterna” och om ”Chrusjtjoviterna” (se: [The Khrushchevites](#)).

Det första misslyckade försöket att göra revolution skedde i slutet av 1918 – en kortfattad redogörelse för detta ges av Anders Hagström i [Den tyska revolutionen 1918-19](#). Det följdes av ”Kappkuppen”(en misslyckad högerkupp) i början av 1920, ett fullkomligt dåraktigt kommunistiskt kuppöversök i början av 1921 (”Marsaktionen”), samt ett halvhjärtat upprorsförsök våren-försommaren 1923.

Dessa händelser behandlas av historikern EH Carr i [Kommunistiska internationalen 1920-22](#) och [Det misslyckade upproret i Tyskland 1923](#). Tyvärr är inte Carr marxist och han försöker inte analysera problemen och dra slutsatser utifrån en revolutionär utgångspunkt.

För den som vill tränga in djupare i dessa problem finns två böcker som på ett utmärkt sätt redogör för och analyserar utvecklingen.

Den grundligaste är Pierre Broués *The German Revolution (1917-1923)*. Utdrag ur denna bok finns i svensk översättning på marxistarkivet, närmare bestämt de 4 kapitel som rör ”Marsaktionen”: [Den tyska revolutionen – Märzaktion](#) (allra sist finns där också länkar och lästips, inklusive tidsdokument, som handlar om denna händelse och dess för- och efterspel).

En annan mycket läsvärd bok som är betydligt kortare, men som ändå täcker perioden ända fram till nazisternas maktövertagande 1933, är Rob Sewells *Germany 1918-1933 – Socialism or Barbarism* (2018).

### c) Spanska inbördeskriget

Detta ämne, som AC helt ignorerar, är mycket väldokumenterat på marxistarkivet, se [Spanska inbördeskriget](#)

En läsvärd kortfattad redogörelse är [Den olägliga revolutionen \(Spanien 1936-1939\)](#), som är ett avsnitt ur Claudíns ovannämnda arbete.

En ganska kortfattad men ändå heltäckande bok är Pierre Broués [Den spanska revolutionen \(1931-1939\)](#).

Ett mycket väldokumenterat arbete är Burnett Bollotens [Spanska inbördeskriget: Revolution och kontrarevolution](#) (här i utdrag).

I detta sammanhang bör även nämnas filmen *Land och frihet*, regisserad av Ken Loach (se Wikipedias introduktion: [Land och frihet](#)), som handlar om inbördeskriget ur en antistalinistisk synvinkel och som därför rörde upp en hel del damm när den kom 1995 – om detta, se [Land och frihet – recensioner och debatt](#) (svensk) och [Land och frihet – Recensioner och debatt i spansk press](#).

### d) Utvecklingen efter 2:a världskriget

Fernando Claudín ([Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 2](#)) tar både upp Västeuropa och Östeuropa, inklusive Grekland och Jugoslavien (den väpnade kampen i kapitel 1 och brytningen mellan Jugoslavien och Sovjet i kapitel 3).

Om inbördeskriget i Grekland: [Grekland - Andra världskriget slutade i inbördeskrig](#), av Anders Hagström, och [Kontrarevolution – myt och verklighet i Grekland](#) av Todd Gitlin.

Om Jugoslavien: [Jugoslaviens uppgång och fall](#) av Anders Hagström, samt [Bannlysningen av Jugoslavien](#) (dokument)

Det finns en rad andra frågor som också skulle kunna tas upp här, såsom befrielsekrigen i Indokina och Koreakriget, liksom Moskvas problematiska relationer till Östeuropa (Polen, Ungern 1956, Tjeckoslovakien 1968), men vi avstår. Den intresserade kan hitta flera texter om dessa och andra frågor på marxistarkivet.

## Kultur och vetenskap m m i Sovjetunionen

Det finns en hel del mindre trevliga sidor av Sovjetunionen som AC inte alls berör, men som ändå bör nämnas. Dit hör hur man behandlade litteratur, konst, musik, film och arkitektur, liksom vetenskap och teknik. Några år efter revolutionen segrat blomstrade allt sådant, men med tiden skärptes kontrollen på alla områden och censur och byråkratisk styrning började tillämpas allmänt.

Författarna råkade särskilt illa ut – många fängslades och avrättades, andra drevs till självmord.

Mindre känt är att också vissa naturvetenskaper, liksom vetenskapsmän och tekniker råkade ut för klåfingriga ingripanden som hämmade den vetenskapliga och tekniska utvecklingen.

Zjores A. Medvedev (själv genetiker och biokemist) har skrivit en läsvärd bok – [Vetenskap i Sovjet](#) – som skildrar naturvetenskapens historia i Sovjet (svenska utgåvan kom 1979).

Ett riktigt sorgebarn blev biologin, särskilt ärftlighetsäran (genetiken) och dess tillämpningar på jordbruket, där charlatanen Lysenko fick ett mycket stort inflytande. Han lyckades nämligen få stöd för idén att den genetiska vetenskapen som dominerade i väst var ”idealistisk” och stred mot ”den dialektiska materialismen”. Detta ledde till att forskning kring genteknik förbjöds och till att genforskare förföljdes, fängslades och vissa t o m avrättades. Tillämpningen av Lysenkos idéer ledde även till omfattande misslyckade jordbruksexperiment. Lysenko förlorade en del av sitt inflytande efter Stalins död, men det dröjde ända till efter Chrusjtjov avsatts (1964) innan man gjorde upp med hans stollerier och han avpolletterades. (Se Z Medvedevs artikel: [Stalin och Lysenko](#)).

Även den moderna fysiken – kvantmekaniken och relativitetsteorin – motarbetades, men här blev inte motståndet lika starkt och här inverkade också pragmatismen – behovet av att kunna bygga kärnvapen – till att forskning på dessa områden tilläts.

### Andra frågor

Det finns en mängd frågor som inte tagits upp ovan, men som egentligen förtjänar ett närmare studium. Det gäller t ex utvecklingen av lagstiftningen som i en mängd avseenden var mycket progressiv under de första åren efter revolutionens seger, men som från slutet av 1920-talet blev allt reaktionärare. Således försvagades kvinnans ställning genom att man införde lagar för att ”stärka familjen” (familjen återupprättades som ideal), man avskaffade den fria aborträtten (1936) m m. Kriminalisering av homosexualitet, sänkning av straffmyndighetsåldern från 16 till 12 år (1935), vilket innebar att 12-åringar inte bara kunde dömas till fängelse utan även avrättas är andra exempel på detta.

## Litteratur i urval – lästips med kommentarer

Boken *Resan in i det okända* avslutas med ”Litteratur i urval”. Litteraturförteckningen är dock märklig, bl a genom att en hel del litteratur som citeras på flera ställen i boken, inte alls ingår i urvalet, medan andra som knappt refererats alls finns med.

Man undrar därför vilka kriterier som AC haft när han sammanställt litteraturlistan? Uppenbarligen har han velat framhålla viss litteratur och nonchalera sådant som han inte vill att andra ska ta del av. I vilket fall som helst så stärker det inte förtroendet för AC:s vetenskapliga metod.

Undertecknad anser dessutom att det finns mycket viktig och relevant litteratur som AC alls inte tagit del av.

I det följande ges kommenterade förslag på texter som kan vara nyttig för den som vill tränga in djupare i den ryska revolutionen och dess öde. Urvalet är i första hand avsett som ett komplement till bokens litteraturlista, dvs vill informera om väsentlig litteratur som AC missat eller valt att ignorera.

Som man kunde förvänta sig så har särskilt ”trotskistisk” (ett begrepp som f ö AC ger en vid tolkning) litteratur hamnat i strykclass. Exempelvis nämner AC inte **Isaac Deutschers** Trotskij-trilogi, Deutschers viktigaste arbete, medan hans betydligt svagare Stalin-biografi finns upptagen.

Särskilt misshandlad har **Leo Trotskij** blivit. Att han var en av revolutionens huvudfigurer, det är ofrånkomligt. Dessutom var Stalin närmast besatt av Trotskij, som i sin frånvaro var huvudanklagad under alla Moskvarättegångarna, och som till slut mördades i Mexiko på Stalins order. Man borde därför förvänta sig att Trotskij's viktigaste arbeten, såsom hans utomordentliga *Ryska revolutionens historia* (i 3 band)<sup>32</sup>, liksom hans genomarbetade analys och kritik av utvecklingen i Sovjet ([Den förrådade revolutionen](#), skriven 1936), skulle ingå i litteraturlistan. Båda dessa arbeten citeras också i boken, men i litteraturförteckningen är de frånvarande. Där ingår i stället två andra Trotskij-böcker: en gammal, förkortad upplaga av hans självbiografi *Mitt liv*<sup>33</sup>, samt en *engelskspråkig*(!) upplaga av [Kommunismen och terrorn](#) (från 1920), som kommit ut i flera svenska upplagor (den första 1921 och den sista 1971) – denna bok borde f ö vara ganska irrelevant i ett arbete av det slag som AC skrivit.

Trotskij analyserade även grundligt revolutionerna i Kina<sup>34</sup> och Spanien<sup>35</sup>. Och inte minst bör man notera hans envetna ansträngningar att försöka få arbetarrörelsen att förstå faran av nazismen och hur den skulle bekämpas. De viktigaste texterna om detta finns samlade i boken *Kampen mot nazismen i Tyskland* (2016).<sup>36</sup>

Här följer nu andra viktiga texter, grupperade efter tid/ämnesområde.

#### **Oktoberrevolutionen och de första åren därefter:**

**Tariq Ali:** [De tio bästa böckerna om den ryska revolutionen](#) (artikel)

[Bolsjevikerna och den ryska revolutionen](#) (dokumentsamling med tonvikten på bolsjevikpartiets taktik och interna debatt)

**David Mandel:** *The Petrograd workers and the Soviet seizure of power: from the July days 1917 to July 1918* (1984)

**Ernest Mandel:** [Oktoberrevolutionen, statskupp eller revolution?](#) Är till stor del en kritik av borgerliga uppfattningar om revolutionen.

**Simon Pirani:** *The Russian Revolution in Retreat 1920-24* (2008). Under dessa år förbättrades arbetarnas levnadsstandard avsevärt, samtidigt som sovjeterna och fabrikskommittéerna berövades alltmer inflytande och den politiska makten centraliserades till partiet.

**Alexander Rabinowitch:** *The bolsheviks come to power: the revolution of 1917 in Petrograd* (1976), som finns i svensk översättning på marxistarkivet: [Bolsjevikerna kommer till makten](#), samt *The Bolsheviks in power: the first year of Soviet rule in Petrograd* (2007), utdrag på

<sup>32</sup> [Ryska revolutionens historia del 1](#), [del 2](#) och [del 3](#)

<sup>33</sup> Den kompletta självbiografien, som består av över 3 ggr så många sidor, finns på marxistarkivet: [Mitt liv – försök till en självbiografi](#).

<sup>34</sup> [Trotskij om Kina](#).

<sup>35</sup> [Trotskij om Spanien](#)

<sup>36</sup> En ännu mer komplett samling med Trotskij-texter om ämnet finns på marxistarkivet: [Kampen mot nazismen i Tyskland](#).



svenska (om Brest-Litovsk-förhandlingarna): [Krig eller Fred?](#). Dessa böcker är verkligen läsvärda.

**Alexej Sachnin:** [Den revolutionära demokratins mörka sida](#). Om de auktoritära tendenser som började visa sig redan under revolutionens första år.

### **Stalinepoken:**

**Tariq Ali** (red): [Det stalinistiska arvet](#) (artikelsamling).

**Pierre Broué:** [Anmärkingar om bolsjevikpartiets historia](#) (om de allt djupare demokratiska och andra problem som bolsjevikpartiet ställdes inför i början av 1920-talet och som beredde marken för stalinismen)

**Victor Danilov** är den främste ryske experten på bondefrågan i Sovjet. Han har en enorm produktion bakom sig, bl a omfattande dokumentsamlingar.

Tyvärr finns mycket litet av honom översatt till svenska. Ett par artiklar finns i Lennart Samuelson (red), *Bönder och bolsjeviker*, dessa finns även på marxistarkivet: [Stalinismen och det sovjetiska samhället](#) och [Bonderevolutionen i Ryssland 1902-22](#).

På engelska finns (förutom ett antal artiklar i historiska tidskrifter) två böcker: *Rural Russia Under the New Regime* (1988) och *The War Against The Peasantry, 1927-1930* (antologi med Danilov som red, utg. 2005).

**Isaac Deutscher** var mycket intresserad av Sovjet som han också skrev mycket om. Förutom hans biografier om Stalin<sup>37</sup> och Trotskij<sup>38</sup> kan nämnas [Ryssland efter Stalin. Del 1 – Bokslut över en era](#) (skriven kort efter Stalins död). Se även [Den ofullbordade revolutionen 1917-1967](#) som är ett försök att teckna ett slags bokslut (denna sista lilla bok nämns även i AC:s litteraturlista).

I detta sammanhang kan det vara på sin plats att påpeka att Deutscher egentligen försvarar stalinismen, och det på ett ganska intelligent sätt. Han blundade inte för stalinismens avigsidor (terrorn och liknande), men för honom var stalinismen mer eller mindre oundviklig, dvs han ansåg att de svåra omständigheterna mer eller mindre tvingade fram en diktatur av det slag som växte fram i Sovjet. Därför är det heller inte så märkligt, fast många känner uppenbarligen inte till det, att han försvarade invasionen av Ungern 1956 – han ansåg att det var nödvändigt för att förhindra en kontrarevolution. Han skulle sannolikt även ha försvarat invasionen i Tjeckoslovakien 1968 (fast han avled 1967).

Men eftersom Deutscher var en övertygad och kunnig marxist, accepterade han inte den stalinistiska myten att Sovjet hade uppnått socialismen. I stället hävdade han att Sovjetunionen var en *degenererad* arbetarstat, men att den ekonomiska utvecklingen, den stigande bildningsnivån och levnadsstandarden, den kulturella utvecklingen osv skulle leda till att diktaturen undergrävdes och att byråkratin till slut skulle reformera bort sig själv.<sup>39</sup> Detta i motsats till trotskisterna, som ansåg att det krävdes en politisk revolution för att återge arbetarna makten och att om så inte skedde så skulle det troliga resultatet bli ett återupprättande av kapitalismen, inte byråkratins självreformer.<sup>40</sup>

<sup>37</sup> [Stalin](#)

<sup>38</sup> [Den väpnade profeten](#), [Den avväpnade profeten](#) och [Den förvisade profeten](#)

<sup>39</sup> Deutschers syn på Sovjet ifrågasattes av de flesta ”trotskister” och även utanför den trotskistiska miljön. Se [Deutscher-debatten](#) av Marcel van der Linden för en redogörelse för Deutschers uppfattning och den kritik som den utsattes för från olika håll. Se även [Trotskij eller Deutscher?](#) av den amerikanske trotskisten James P Cannon som kritiserar Deutscher hårt, främst med utgångspunkt från Deutschers Stalin-biografi.

<sup>40</sup> I *Den förrådade revolutionen* diskuterade och förutsade Trotskij vad som skulle hända om man inte lyckades bryta den byråkratiska diktaturen – det skulle förr eller senare leda till kollaps och kapitalismens återupprättande.

Vilka fick rätt?

Förvisso kan man säga att byråkratin reformerade bort sig själv, men genom att delar av den blev till en ny uppstigande kapitalistklass. Så Deutscher hade fel. Men det ironiska i kråksången är att stalinisterna och maoisterna aldrig förstod att de i Deutscher egentligen hade en allierad som argumenterade mycket smartare än de träaktiga sovjetiska ideologerna och de överspända kinesiska demagogerna, vilka i mitten av 1960-talet stämplade Sovjet som en socialimperialistisk supermakt och som under 1970-talet blev allt hätskare i sin kritik och till slut utnämnde Sovjet till mänsklighetens värsta fiende.<sup>41</sup> Vissa maoister som skolades i den ideologin vidhåller fortfarande de absurditeterna och många har bara låtit dumheterna falla i glömska.

AC har heller inte begripit att Deutschers syn på Sovjet inte är representativ för ”trotskister”. I bokens avslutande kapitel ”Oktoberrevolutionens lärdomar” skriver han:

Till den sovjetiska erfarenheten skall då genast sägas att den baseras på försöket att ”inplantera socialism med otillräcklig kultur” för att tala med Lenin. Trotskisterna menar att det projektet var näst intill dödfött redan från början – ”resultatet blev inte ett dödfött barn, men det blev heller ingen livskraftig socialism”, som Isaac Deutscher skriver. (s 622)

Deutscher har rätt i att Sovjetunionen aldrig blev en ”livskraftig socialism” (den bröt ju faktiskt ihop till slut). Men påståendet att trotskisterna ansåg att projektet ”var näst intill dödfött redan från början” får stå för AC själv, det ansåg inte ens Deutscher. Det korn av sanning som ligger i detta är att Deutscher, vilket redan påpekats ovan, ansåg att stalinismen var mer eller mindre oundviklig till följd av landets isolering, ekonomiska efterblivenhet och låga kulturella nivå, men att systemet med tiden skulle reformera bort sig själv – dvs han ansåg *inte* att socialismen var förlorad i Sovjet.<sup>42</sup>

Det sorgliga i sammanhanget är att AC:s ståndpunkt, som genomsyrar hela boken – att Stalin & Co garanterade socialismen och att det inte fanns något realistiskt socialistiskt eller kommunistiskt alternativ till den stalinistiska diktaturen – faktiskt i det stora hela sammanfaller med Deutschers. Skillnaden består i att Deutscher inte blundade för eller försökte bortförklara den stalinistiska diktaturens terror och andra avigsidor.

**Moshé Lewin:** Marxistarkivet har låtit översätta Lewins viktiga arbete om kollektivering: [Bönderna och sovjetmakten: 1928-1930. En studie av kollektiviseringen i Sovjetunionen](#). I detta sammanhang bör även nämnas hans *The Soviet Century* (2005) som täcker hela den sovjetiska erfarenheten (denna bok nämner AC). Den första boken av Lewin som kom ut på svenska var [Lenins sista strid](#) (1967).

**Vadim Z. Rogovin** är upphovsman till ett stort arbete på 7 delar som var planerat att behandla hela Stalin-eran, men på grund av svår cancer blev den sista ofullbordad och kom ut först efter hans död. Tre delar finns på engelska: *Bolsheviks Against Stalinism, 1928-1933, 1937: Stalin's year*

Han skrev bl a: ”Sovjetregimens kollaps skulle oundvikligen leda till planekonomins kollaps, och således till att statsegendomen upphävdes. Tvångsförbindelserna mellan trusterna och fabriker inom dessa skulle falla bort. De mer framgångsrika företagen skulle lyckas komma ut på en självständig väg. De kanske omvandlar sig själva till aktiebolag, eller kanske finner någon annan övergångsform, t.ex. en i vilken arbetarna deltar i profiten. Kolchoserna skulle samtidigt upplösas, och detta mycket lättare. Den nuvarande byråkratiska diktaturens undergång skulle alltså betyda en återgång till kapitalistiska förhållanden med en katastrofal nedgång för industri och kultur, såvida den inte ersätts av en ny socialistisk makt.” En bra beskrivning av vad som faktiskt skedde.

<sup>41</sup> Se t ex Pierre Frühlings kritik av maoisten Nils Holmbergs bok ”Fredlig kontrarevolution” i [Synpunkter på M-L-förbundens ”Sovjetanalys”](#) och [Nils Holmberg och sovjetanalysen](#), samt [Fredlig kontrarevolution - en debatt](#).

<sup>42</sup> De organiserade trotskisterna var *inte* överens med Deutscher om att stalinismen var mer eller mindre oundviklig och att verklig arbetardemokrati med tiden skulle uppstå mer eller mindre av sig självt.

*of terror* (1998) och *Stalin's Terror of 1937-1938* (2009). Alla delarna finns på tyska. För en biografisk skiss och korfattad redogörelse för hans arbeten, se [Vadim Rogovin: 1937-1998](#)

På marxistarkivet finns ett antal texter av Rogovin på svenska, däribland utdrag ur två av de ovannämnda böckerna: [1937: Stalins år av terror](#), [Förberedelserna inför den första skenrättegången](#) och [Rättegången mot det "antisojetiska trotskistiska centrumet"](#) ur den första boken, samt [Förberedelserna inför den tredje skenrättegången](#) ur den andra.

### ***Den ekonomiska utvecklingen:***

**Ernest Mandel:** [Marxismens ekonomiska teori](#) innehåller tre kapitel (15-17) av intresse i sammanhanget: De handlar om den ekonomiska utvecklingen i Sovjet fram till c:a 1960, samt mer allmänt om "övergångsperiodens" och socialismens ekonomiska och övriga problem. Mandel har även senare skrivit mycket om den sovjetiska ekonomins utveckling, Sovjets klasskaraktär, problemet med byråkratin m m, se t ex följande: [Tio teser om de sociala och ekonomiska lagar som styr övergångssamhället mellan kapitalism och socialism](#) (1973), [Varför den sovjetiska byråkratin inte är en ny härskande klass](#) (1979), [Byråkrati och varuproduktion](#) (1987) och [Makt och pengar](#) (1992)

**Alec Nove:** *Sovjets ekonomiska utveckling* (1971). En faktsäckad framställning, som utgår från tiden innan 1:a världskriget och slutar 1967, dvs kort efter Chrusjtjovs fall (1964).

### ***Sovjetunionen efter Stalin:***

**Isaac Deutscher** skrev en hel del läsvärt om detta: [Den stora utmaningen - Utvecklingstendenser i sovjetisk politik](#) (1959) och [Sovjetunionen efter Stalin](#) (artiklar från 1956-67).

[Chrusjtjovs tal 1956](#) (dokument)

[Chrusjtjovs tal 50 år](#) och [Chrusjtjovs väg till makten](#) av Martin Fahlgren

[Tjugonde partikongressen – Före och efter](#) samt biografien [Nikita Chrusjtjov](#) av Roy A. Medvedev

Den f d östtyske kommunistledaren **Wolfgang Leonhard**, som bröt med stalinismen 1949 och därefter fungerade som vänsterorienterad kritiker av systemet i Östeuropa och Sovjetunionen, har skrivit en läsvärd bok, *Det nya Sovjet* (publicerad 1962), som handlar om utvecklingen efter Stalins död. Författaren, som själv växte upp i Sovjetunionen, hade omfattande sakkunskap om det sovjetiska samhället. I *Det nya Sovjet* skildrar han initierat utvecklingen från Stalins sista år (och 19:e partikongressen i oktober 1952), fram till slutet av 1961 (22:a partikongressen). Han lägger särskild vikt vid de politiska striderna i kommunistpartiets högsta ledning, där Chrusjtjov till slut (1957) lyckades utmanövrera sina motståndare (främst Malenkov, Molotov och Kaganovitj). Denna period är viktig om man vill förstå utvecklingen, en sida av problemet som AC knappast behandlar alls.

Större delen av Leonhards bok (i två delar) finns på marxistarkivet: [Sovjet i omvandling 1952-1956](#) och [Det nya Sovjet 1956-1961](#).

1974-76 fördes en debatt om Sovjetunionens karaktär efter Stalin mellan dåvarande professorn i ekonomisk historia, maoisten Bo Gustafsson i tidskriften *Marxistiskt forum* och Magnus Mörk och Klas Eklund i *Fjärde Internationalen*, se [Mörk, Gustafsson, Eklund: Maoisterna och Sovjet – debatt](#). Debatten rör bl a de ekonomiska reformerna i Sovjet.

### ***Kina, Albanien och Sovjet:***

[Kina, Albanien och Sovjetunionen 1956-57](#), om relationerna mellan de statsbärande partierna KKP, AAP och SUKP.

[Enver Hoxha om Moskvamötet 1960](#) (dokument)

[Kinas brytning med Albanien](#) (dokument)

Maurice Meisner: [Maos Kina och efteråt](#) (utvecklingen från kulturrevolutionen till 1998)

Martin Fahlgren: [Intressant om det stalinistiska Albanien](#) (recension av bok som ger en inträngande inblick i hur kretsen kring Hoxha levde och fungerade)

Arshi Pipa: [Den politiska kulturen i Hoxhas Albanien](#) (utgår främst från Hoxhas memoarbok om titoisterna)

***Kapitalismens återupprättande:***

Boris Kagarlitskij: [Om situationen i Ryssland efter Sovjets sammanbrott](#) (1994)

Roy Medvedev: *Kapitalism i Ryssland?* (Stockholm 1999). Om omvandlingen till kapitalism och dess konsekvenser.

Perry Anderson: [Två revolutioner](#) (jämför utvecklingen i Sovjet och Kina)

***På andra språk:***

För de som kan franska finns Jean-Jacques Maries läsvärda biografier över Lenin, Trotskij, Stalin, Chrusjtjov och Beria.